

सप्टेंबर १९९७

विशेष समाचार

फ्रान्समधे नवे सरकार

ब्रिटनचे सरकार बदलल्याबद्दल आपण मागील अंकात वाचले. बदलाची ही हवा इंग्लिश खाडीतून पुढे येत आहे, असे वाटत आहे. जूनच्या पहिल्या तारखेला फ्रान्समधेही सार्वत्रिक निवडणुका झाल्या. त्यामुळे त्यांचेही सरकार बदलले. इंग्लंड मधे कॉन्झर्वेटिव्ह पार्टी हरल्यामुळे अठरा वर्षांनी लेबर पार्टीच्या हाती राज्यशासन आले. फ्रान्समधेही कॉन्झर्वेटिव्ह पक्षाचा अपूर्व असा पराभव होऊन तेरा वर्षांनी वामपक्षी दल सत्तारूढ झाले. सोशॅलिस्ट पक्षाचे नेता लयोनेल-जास्पिन नवे प्रधानमन्त्री बनले. ठरलेल्या वेळेच्या एक वर्ष अगोदरच फ्रान्समधे या निवडणुका झाल्या. कॉन्झर्वेटिव्ह पक्षाचे जाकेस चिराक हे देशाचे अध्यक्ष व एलेन जूस हे प्रधानमन्त्री होते. अध्यक्ष व प्रधानमन्त्री या दोघांची पूर्ण खात्री होती की या निवडणुकीत आपला बहुमताने जय होईल अन् त्यामुळे ठरलेल्या वेळेपेक्षा एक वर्ष अगोदरच त्यांनी निवडणुक लढवण्याचे ठरवले.

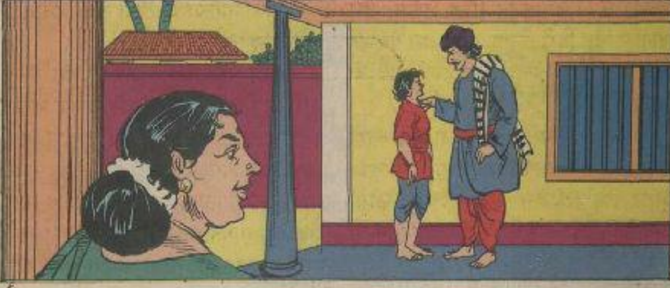
परन्तु त्यांचा अन्दाज चुकीचा ठरून सर्वच अुलटसुलट झाले! संसदेची एकूण संख्या आहे ५७७. कॉन्झर्वेटिव्ह पक्षाला त्यातील २५६ जागा मिळाल्या.

मागील संसदेत कम्युनिस्टांची संख्या फक्त २४ होती. त्यांनी आता ३८ जागा जिंकल्या. ही संख्या सरकार बनवायला अपुरी असल्यामुळे सोशॅलिस्ट गृपने त्यांची मदत मागितली. जास्पिनने कम्युनिस्टांना मन्त्रिमंडळात सामील होण्यासाठी दिलेले निमन्त्रण त्यांनी स्वीकारले. चौदा सदस्यांच्या मन्त्रिमंडळात दोन कम्युनिस्टही आहेत.

फ्रान्सच्या संविधानानुसार सरकार चालवण्याचे सर्व अधिकार अध्यक्षाचेच असतात. चालू अध्यक्ष कॉन्झर्वेटिव्ह दलाचे असून मन्त्रिमंडळ मात्र त्यांच्या प्रतिद्वंद्यांनी बनवले आहे. प्रधानमन्त्री जास्पिन यांनी अशी आशा व्यक्त केली आहे की, ''देशाचे कल्याण प्रमुख मानून परस्पर आदर-भावना मनात बाळगूनच अध्यक्ष चिराक यांच्याबरोबर मिळून मिसळून काम करू.''

५७ वर्षांचे जास्पिन प्रथम विश्व विद्यालयात अध्यापक होते. काही काळ त्यांनी देशाच्या शिक्षणमन्त्र्याचे कामही संभाळले. त्यांनी कॉन्झर्वेटिव्ह पार्टीच्या नीति-घोषणा-पत्राला 'केवळ शुष्क वायद्यांचे गाठोडे' असे म्हणून त्यावर टीकेची झोड अुठवली. ते म्हणाले, ''फ्रान्सच्या प्रजेला खोट्या आश्वासनांची गरज नसून केवळ खऱ्याची माहिती हवी.'' ते असे मानतात की फ्रान्समधे खरे तर सध्या बेकारीची समस्या तीव्र आहे. तेंव्हा आपले पहिले ध्येय म्हणजे बेकारी हटवण्यासाठी निरनिराळ्या नोकऱ्यांचा मार्ग शोधायला हवा. ते झपाट्याने काही सुधारणाही अंमलात आणू इच्छित आहेत. ''प्रजेला खूप काही हवे आहे. पण ते सर्व एकदम, बरोबरच व्हायला हवे - असे ती म्हणत नाहीय. भविष्यात प्रगती व्हावी, यासाठी ती न्याय्य मागण्या करत आहे.'' असे प्रधानमन्त्री जास्पिन म्हणाले.

आजार अुपयोगी पडला

चन्दनवनमधे शतव्रती नावाचा एक अुत्तम व प्रख्यात वैद्य रहात असे. लोक त्याला अुच्च कोटीचा धन्वन्तरी मानत असत.

त्याच्या एकुलत्या एका मुलाचे नाव होते दशव्रती. मातापित्यांनी त्याला फार कोडाकौतुकाने वाढवले. तो तल्लख बुद्धीचा निपजला, तरी एक नंबरचा हट्टी होता. मातापित्यांना वाटे की वाढत्या वयाबरोबर त्याचा हा दुर्गुण नाहीसा होत जाईल. परन्तु अुलटच घडले - वयाबरोबर दुर्गुणही वाढत गेला. रोपटेच वाकत नसेल, तर वृक्ष कसा वाकणार?

तसा तर दशव्रती वाईट सवयींच्या आहारी गेला नव्हता; परन्तु तो केवळ आपल्या मनाला वाटेल, तसाच वागत असे. वैद्यकशास्त्र शिकण्यासाठी पित्याने खूप आग्रह केला, पण त्याने नकार दिला. काव्य, पुराण आदि काव्ये वाचण्यात त्याला गोडी वाटे. तो स्वतःही कविता लिहीत असे. दुसऱ्यांची चेष्टा करणे, आपली चूक कबूल न करणे, मोठ्या माणसांचा अपमान करणे इ. वाईट सवयी त्याला जडलेल्या होत्या.

आपली ही वर्तणूक सोडून देण्याबद्दल पित्याने अनेकदा सांगूनही दशव्रतीवर त्याचा ढिम्मसुद्धा परिणाम झाला नाही. एके दिवशी शतव्रती त्याला म्हणाला, ''ज्याची बुद्धी चांगली, त्याची तब्येतही चांगली रहाते. तू सुधारला नाहीस, तर तुला अुगीचच काही रोग वगैरे जडायची शक्यता आहे.''

दशव्रतीने तरीही नेहमीप्रमाणे दुर्लक्षच केले. पण पित्याने सावधगिरीची सूचना दिल्यापासून एक महिन्याच्या आतच त्याला एका विचित्र रोगाने पछाडले. एक दिवस भल्या सकाळीच झोपेतून अुठला, तेंव्हा त्याच्या अंगावर सर्वत्र लाल-पांढरे डाग अुठलेले होते! फारच विचित्र दिसत होता तो. आपल्या मुलाची अवस्था पाहून शतव्रती फार घाबरला व त्याने त्याला औषध दिले. या औषधाच्या प्रभावाने दशव्रतीच्या हातापायांवरचे डाग नाहीसे झाले, पण पाठीवरचे अन् पोटावरचे डाग मात्र होते तसेच राहिले. हे डाग झाकण्यासाठी तो अंगात कायम सदरा घालून राही.

''दुसऱ्यांशी आदराने वाग, त्यांना मान दे; प्रत्येक गोष्टीत नाराजी दाखवायचं सोड, आपले दोष अन् आपली जीभ यांवर ताबा ठेव - मगच तुझा हा आजार बरा होईल.'' शतव्रतीने मुलाला समजावून सांगितले.

दशव्रतीचा या बोलण्यावर विश्वास बसला नाही. त्याला संशय येअू लागला की, पिता मुद्दामच आपल्या आजारावर औषधोपचार करत नाहीय. इतकेच नव्हे, तर त्याला असेही वाटत होते की त्यांनी मुद्दामच आपल्या खाण्यात काही औषध मिसळून आपल्यावर ही आपत्ती आणलीय. त्याने मातेजवळ तसे बोलून दाखवले व तिने पित्याला तसे सांगितले.

''परक्या लोकांवरही औषधोपचार करून मी त्यांचे आजार दूर करतो. कोणी आजारी पडावं अशा अुद्देशानं शत्रूलाही कधी तसं औषध मी दिलं नाही.'' आपल्या मुलाच्या स्वभावाबद्दल चिन्ता वाटून शतव्रतीने आपले दुःख प्रकट केले.

परन्तु दशव्रतीचा संशय दूर झाला नाही. पित्याबद्दल त्याला संशय वाटतच राहिला. काही दिवसांनी शतव्रतीकडे एक रोगी आला. त्यालाही दशव्रतीसारखाच आजार जडला होता. शतव्रतीने त्याला औषध देअून म्हटले,

''आपल्यापेक्षा मोठ्यांबद्दल नेहमी आदर बाळग; लहानांबद्दल दयाभाव ठेव; राग, चिडकेपणा आपल्या ताब्यात ठेव; म्हणजे लवकरच हा आजार बरा होईल.''

आठवडाभरात तो रोगी अगदी ठणठणीत बरा झाला.

हे समजल्यावर दशव्रती पित्याजवळ जाअून रागाने म्हणाला, ''हा रोगी एका आठवड्यात बरा झाला. तुम्ही जाणूनबुजूनच मला बरोबर औषध दिलं नाहीत. त्याला जे औषध दिलंत, तेच मलाही द्या. तसं न केलंत, तर 'मी तुम्हाला आवडतच नाही' असं समजेन. शतव्रती हसून म्हणाला, ''अरे, पण मी तुम्हा दोघांना एकच औषध दिलं, मी समजावलं, तरी समजून घ्यायला तयार नाहीस तू. आता केवळ एकच अुपाय

अुरलाय. वैद्यकशास्त्राचा स्वत: अभ्यास केलास, तर तू स्वत:च सत्य जाणू शकशील."

"मला वैद्यकशास्त्राची जराही आवड नाहीय. मला इतकंच सांगा की, कोणतं पुस्तक वाचलं की माझा आजार नाहीसा होईल? तेवढंच फक्त वाचून इलाज समजून घेईन मी." दशव्रती आवेशाने बोलला.

"वैद्यकशास्त्रात मानवी-शरीराच्या तत्वांबद्दल वर्णन दिलेलं असतं. रोग का होतात, त्यांची कारणं दिलेली असतात. आपण जे अन्न-पदार्थ खातो, आजार दूर करण्यासाठी आपण ज्या वनस्पतींचा, मुळ्यांचा अुपयोग करतो त्यांबद्दलचं वर्णन या शास्त्रात असतं. त्या सर्वांचं नीट अध्ययन अन् मनन करून वैद्य औषध तयार करतो. अमक्या रोगाला अमकंच औषध हवं - असं वैद्यकशास्त्र सांगत नाही. हा निर्णय तर फक्त वैद्यच करू शकतो. शास्त्र वाचल्यावरच माणूस वैद्य बनण्याचा अधिकारी होतो." शतव्रती बोलला.

पित्याचे हे बोलणे ऐकल्यावर 'आपण वैद्य बनून दाखवूच' असे दशव्रतीने ठरवले. पित्याने आपल्याला मुद्दाम चुकीचे औषध दिले - असे त्याला शाबित करून दाखवायचे होते. शास्त्र शिकून आपण रोगावर बरोबर औषध शोधून काढायचे त्याने ठरवले. त्यादिवसापासून तो अगदी मनापासून अभ्यासाला लागला. शतव्रती त्याला म्हणाला, "स्वत:च अभ्यास करायचा म्हटलंस, तर शिकायला अुशीर लागेल; तुझं ज्ञान सीमित राहील, विषयाच्या खोलात तू जाअू शकणार नाहीस. कोणतीही विद्या गुरूजवळच शिकायला हवी. 'पित्यापेक्षा अुत्तम गुरू कोणी असू शकत नाही' हे सत्य जाणून घे."

वैद्यकशास्त्र लवकर शिकण्यासाठी दशव्रतीने हें मान्य केले. तो स्वत: चांगला बुद्धिमान होताच, अन् त्यावर धन्वन्तरी पित्याकडून मिळालेले शिक्षण! एका वर्षातच वैद्यकशास्त्राची मुख्य वैशिष्ट्ये त्याने शिकून घेतली.

आता कुठे पित्याने सांगितलेल्या काही गोष्टींतील सत्य त्याच्या पचनी पडले. संतोष व शान्ति-दोन्हीही माणसाला शारीरिक स्वास्थ्यासाठी आवश्यक आहेत. घृणा, ईर्ष्या, द्वेष, असंतोष, क्रोध या सर्वांमुळे मनुष्याच्या स्वास्थ्याची हानी होते. ही सारी सत्ये जाणल्यानन्तरही त्याच्या मनात 'पित्याने आपल्याला योग्य औषध न दिल्याचा' संशय अजून कायम होताच.

दशव्रतीला आपल्या रोगाचे औषध माहीत झाले. ते बनवण्यासाठी दोन मुळ्यांची आवश्यकता होती. 'आपल्या संग्रहात त्या नाहीत' असे शतव्रतीकडून कळल्यावर तो त्यासाठी स्वत: जंगलाकडे निघाला.

जंगलात दशव्रती खूप फिरला अन् शेवटी त्याला त्या वनस्पती सापडल्या. तो त्या जमवत असतानाच कुठूनसा एक बाण येअून जवळच जमिनीत घुसला. बाणाच्या वेगामुळे त्याचा अुजवा हात जरासा सोलवटला.

क्रोधाने दशव्रती ओरडला, "कोणा दुष्टाचं काम हे? फार गर्व झालाय का? माझ्यावर बाण सोडायची काय गरज?" अन् असे बोलत तो मागे वळला.

त्याला असे दिसले की, आपल्या देशाचा राजाच तेथे अुभा आहे! तो शिकारीसाठी तेथे आलेला होता. जनावरावर सोडलेल्या बाणाचा नेम चुकला होता. त्याला पाहून राजा हसत म्हणाला, "मी मुद्दाम तुझ्यावर बाण सोडला नाही. अन् तूही मुद्दाम निन्दा पर शब्द अुच्चारले नाहीस. माझ्या बाणामुळे तुला त्रास झाल्याचं कबूल करतो मी! तूही कबूल कर, की नकळत तू या देशाच्या राजाला शिवी दिलीस." दशव्रती म्हणाला, "बाण चालवून आपण चूक केल्याचं तू कबूल केलंस. पण बाण मला लागल्यामुळेच मी तुला शिवी दिली. मी काही चूक केलीय, असं मला वाटत नाही."

"मी राजा आहे देशाचा! आपल्या देशाच्या राजाला मान द्यायला शीक अगोदर! मग कोणाकोणाची कायकाय चूक झाली, याची मोजदाद करता येईल." राजा बोलला.

जास्तच अस्वस्थ होत आता दशव्रती

म्हणाला, "सामान्य माणसाकडून चूक घडली, तर परिणाम त्याला स्वत:लाच भोगावा लागतो. पण राजाकडून चूक घडल्यास संपूर्ण राज्यावर परिणाम होतो. चूक करणारा राजा आदरपात्र नव्हेच. मी आपली चूक मानायला तयार नाही."

त्याचे बोलणे ऐकून राजाच्या रागाचा पारा चढला. त्याने टाळी वाजवली, व दहा सैनिक तेथे धावून आले. त्यांना तो म्हणाला, "स्वत:ची चूक कबूल करणाऱ्याचीही निंदा करणारा अपराधी आहे हा! आपल्या राजाचाही आदर न करणारा वाचाळ आहे हा. याला आसुडाचे शंभर फटके मारा."

झाले, दोन सैनिकांनी दशव्रतीचे दोन्ही हात पिरगाळून धरून ठेवले अन् मारण्यासाठी आसूड वर अुचलला.

आता परिस्थितीचे गांभीर्य ओळखून कापत कापत दशव्रती बोलला, "महाप्रभु, मी प्रसिद्ध वैद्य शतव्रती यांचा मुलगा आहे. आजाराने अस्वस्थ आहे. काही पाळं-मुळं गोळा करण्यासाठी इथे आलो आहे. अस्वास्थ्यामुळे राग अन् चिडचिड मर्यादेबाहेर गेले; स्वत:वर ताबा ठेवू शकलो नाही. तोंडाला येईल, ते बडबडलो. क्षमा असावी मला."

"हं, आसूड पाहिल्यावर बदल झाला काय तुझ्यात?"

आसूड मारण्यासाठी सैनिकाने दशव्रतीचा सदरा काढून घेतला. त्याच्या शरीरावरील डाग पहाताच. "यानं आजाराबद्दल म्हटले, ते खरंच आहे. सोडून द्या त्याला." राजाने आज्ञा दिली.

जीव वाचल्याच्या आनन्दात वनस्पती घेअून दशव्रती घरी परतला. घडलेली घटना पित्याला सांगून तो म्हणाला, "तुम्ही मला समजावायचे खूप प्रयत्न केलेत; जिभेवर ताबा ठेवण्याबद्दलही तुम्ही सुचवलं. पण मीच बेपर्वाई दाखवली. तुम्ही सांगितलं होतं की, 'हा सुद्धा एक रोगच आहे, त्यापासून दूर रहा.' माझ्या शरिरावर हे डाग नसते, तर आज मी मेलोच असतो."

"या आजारानं तुझं भलंच झालं. क्रोध, वाचाळपणा, बकवास, इत्यादी भयानक रोगच आहेत, हे तुझ्या आता लक्षात आलंय. आता यापुढे या आजाराशी तुझा संबंध रहाणार नाही." शतव्रतीने मुलावर अुपचार केले, अन् दहाच दिवसात त्याला आजारातून मुक्त केले.

आनन्दीआनन्द

अुर्मिला ही सुशीला व श्याम यांची एकुलती एक मुलगी. त्यांनी यामुळे तिला खूप लाडाने वाढवले होते. अुर्मिलाही आपल्या आईला सोडून कधीही, कुठेही राहिली नव्हती. मोठी झाल्यावर तिच्या आईवडलांनी तिच्यासाठी कंबर कसून स्थळांचा शोध घ्यायला सुरुवात केली. सुशीलाच्या आईची घरजावई शोधायची इच्छा होती. श्यामलाही तसेच वाटे. तशी तर खूप स्थळे आली. पण घरजावई बनून सासुरवाडीला रहायची कोणाचीच इच्छा नव्हती.

शेवटी सुशीला-श्याम यांना आपला आग्रह सोडून द्यावा लागला. मनात नसले, तरी लग्नानन्तर मुलीला सासरी पाठवायचा निर्णय त्यांना घ्यावा लागला. जवळच्या गावच्या रामबाबू नावाच्या युवकाने अुर्मिलाला पाहिले व त्याला ती पसन्त पडली. दोन्ही पक्षांच्या वडील माणसांनी आपसात बोलून लग्न ठरवले. विवाह मोठ्या थाटामाटाने पार पडला व अुर्मिला सासरी नान्दायला गेली.

माहेरी फार लाड झाल्यामुळे अुर्मिलेला सासरी रहाणे जड जाअू लागले. तिने पंधरा दिवसातच सासूला 'आपण माहेरी निघून जाणार असल्याचे' स्पष्टपणे सांगून टाकले. याशिवाय तिने नवऱ्यालाही 'आपल्याबरोबर आपल्या माहेरीच येअून रहायला' सुचवले. पण रामबाबूने घरजावई बनायला नकार दिला.

अुर्मिला एकटीच माहेरी परतली. सुशीला-श्याम मुलीला पाहून खूश झाले. ती सासरी गेल्यापासून ते फार चिंतेत होते. माहेरी आल्यावर आठवडाभरात अुर्मिलेला नवऱ्याची आठवण येअू लागली. तिला त्याच्यावाचून रहावेना. आईने कितीही समजावले, तरी काहीही करून आपल्याला नवऱ्याकडे जायचे असल्याचा तिने हट्ट धरला. मुलीच्या वागणुकीचे सुशीलेला फार आश्चर्य वाटले.

रमणी खोपकर

एके दिवशी सकाळी अुर्मिला सासरी जाण्यासाठी बाहेर पडली. इकडे रामबाबूला ही एकटेपण सतावत होते. त्यालाही अुर्मिलेवाचून रहावेनासे झाले, तिची आठवण सतावू लागली. त्याचे आईबाप त्याला वारंवार सांगू लागले की, "तू सासुरवाडीला गेलास तर जग आपल्याला हसेल. आपल्या अन् परक्या माणसातही तुझी काही किंमत अुरणार नाही. लोक तुझी टर अुडवतील!" तरीही त्यांचा हितबोध तो कानाआड करू लागला. त्याला सावधगिरीचा इशारा देत वडील म्हणाले, "अरे, आपली प्रतिष्ठा यामुळे मातीला मिळेल. गावातल्या मोठ्या शेतकऱ्याचा मुलगा आहेस तू. आपलं घरदार, आपलं अुच्चस्थान विसरून, घरजावई बनून निघून जाणार तू?"

"गेलो तर काय होईल? काय आकाश खाली जमिनीवर कोसळेल?" नाराजीने असे बोलून रामबाबू बाहेर पडला. रामबाबू अन् अुर्मिला दोघेही वाटेतच एकमेकांना भेटले, अन् आश्चर्यात पडले. काही क्षण दोघांच्याही तोंडून शब्द फुटेना.

अुर्मिलेने प्रथम स्वतःला सावरले अन् म्हटले, "मी तुमच्या घरी येअून राहू शकणार नाही, अन् आमच्या घरी येणं तुम्हालाही पसंत नाही. आता काय करावं असं वाटतं तुम्हाला?"

थोडा वेळ विचार करून रामबाबू म्हणाला, "अडचणीचा अुपाय तर अगदी सोपाच आहे! तुझ्या घरीही रहायची गरज नाही आपल्याला, अन् माझ्याही घरी नको. चल, आपण जाअून आपला निराळा संसार मांडू. कधीकधी तुझ्या घरी अन् कधीकधी माझ्या घरी जात जाअू अन् आपल्या माणसांना भेटत जाअू आपण! कसलीही तक्रार न होता आनन्दानं राहू या!"

अुर्मिलेने खुशीने डोके हलवून संमती दिली. घडलेले सर्व जाणून रामबाबूचे वडीलही खुशीने आपल्या बायकोला म्हणाले, "पाहिलंस? मुलानं माझंच ऐकलं. घरजावई बनून सासरी नाही गेला तो! काहीही असो, शेवटी मुलगा कुणाचा आहे?"

"पाहिलंत? सासरी नाही गेली अुर्मिला! जावयालाच बरोबर मार्गावर आणलं तिनं. शेवटी मुलगी कोणाची आहे?" सुशीलाही इकडे आनन्दाने नवऱ्याला म्हणाली.

सम्राट अशोक

७

(तक्षशिलामध्ये झालेल्या बंडाचा बीमोड करून विजेता अशोक स्वदेशी परत येत असताना त्याला मारून टाकायचे कारस्थान सुशेमने रचले. परन्तु ते सफल झाले नाही. ज्येष्ठ पुत्राच्या कुटिल कारस्थानामुळे राजा बिन्दुसारच्या मनाला मोठाच धक्का बसला. त्याने निर्णय घेतला की, दोन्ही राजकुमारांपैकी एकाला राजप्रतिनिधी म्हणून अुज्जयिनीला पाठवावे. सुशेम राजधानी पाटलीपुत्र सोडून जायला तयार नव्हता म्हणून अशोकलाच तेथे पाठवायचे ठरले. अशोक आपल्या आज्ञेचे अुल्लंघन करणार नाही, अशी त्याची खात्री होती.) - यानन्तर

अशोकने येअून पित्याला विनयपूर्वक प्रणाम केला. राजाने संकेतानेच त्याला आसनावर बसायला सुचवले. स्वतः शय्येवर अुठून बसून तो अशोकला म्हणाला, "पुत्र अशोक, तू विजयी होअून परतलास याबद्दल मला अतिशय संतोष वाटला. आपला जीव संकटात घालून तू बंडखोरांचा नायनाट केलास. तुला मारण्याच्या कारस्थानातूनही तू अगदी थोडक्यात वाचलास. आपली शासन-पद्धती सध्या काहीशी विस्कळित असल्याचं तुला माहीतच आहे. ती सुधारणे-सावरणे अन् सुचारू रूपात ठेवणे हे अत्यन्त आवश्यक आहे. विजय व सुधारणा तुम्हा दोघा राजकुमारासाठी दोन डोळ्यांइतक्या महत्वाच्या आहेत. पैकी एकात तू आपलं सामर्थ्य सिद्ध करून दाखवलंस अन् शाबित केलंस की तू खऱ्या अर्थानं महान योद्धा आहेस. आता दुसऱ्या विषयातही मी तुझ्या

एके दिवशी सकाळी अुर्मिला सासरी जाण्यासाठी बाहेर पडली. इकडे रामबाबूला ही एकटेपण सतावत होते. त्यालाही अुर्मिलेवाचून रहावेनासे झाले, तिची आठवण सतावू लागली. त्याचे आईबाप त्याला वारंवार सांगू लागले की, "तू सासुरवाडीला गेलास तर जग आपल्याला हसेल. आपल्या अन् परक्या माणसातही तुझी काही किंमत अुरणार नाही. लोक तुझी टर अुडवतील!" तरीही त्यांचा हितबोध तो कानाआड करू लागला. त्याला सावधगिरीचा इशारा देत वडील म्हणाले, "अरे, आपली प्रतिष्ठा यामुळे मातीला मिळेल. गावातल्या मोठ्या शेतकऱ्याचा मुलगा आहेस तू. आपलं घरदार, आपलं अुच्चस्थान विसरून, घरजावई बनून निघून जाणार तू?"

"गेलो तर काय होईल? काय आकाश खाली जमिनीवर कोसळेल?" नाराजीने असे बोलून रामबाबू बाहेर पडला. रामबाबू अन् अुर्मिला दोघेही वाटेतच एकमेकांना भेटले, अन् आश्चर्यात पडले. काही क्षण दोघांच्याही तोंडून शब्द फुटेना.

अुर्मिलेने प्रथम स्वतःला सावरले अन् म्हटले. "मी तुमच्या घरी येअून राहू शकणार नाही, अन् आमच्या घरी येणं तुम्हालाही पसंत नाही. आता काय करावं असं वाटतं तुम्हाला?"

थोडा वेळ विचार करून रामबाबू म्हणाला, "अडचणीचा अुपाय तर अगदी सोपाच आहे! तुझ्या घरीही रहायची गरज नाही आपल्याला, अन् माझ्याही घरी नको. चल, आपण जाअून आपला निराळा संसार मांडू. कधीकधी तुझ्या घरी अन् कधीकधी माझ्या घरी जात जाअू अन् आपल्या माणसांना भेटत जाअू आपण! कसलीही तक्रार न होता आनन्दानं राहू या!"

अुर्मिलेने खुशीने डोके हलवून संमती दिली. घडलेले सर्व जाणून रामबाबूचे वडीलही खुशीने आपल्या बायकोला म्हणाले, "पाहिलंस? मुलानं माझंच ऐकलं. घरजावई बनून सासरी नाही गेला तो! काहीही असो, शेवटी मुलगा कुणाचा आहे?"

"पाहिलंत? सासरी नाही गेली अुर्मिला! जावयालाच बरोबर मार्गावर आणलं तिनं. शेवटी मुलगी कोणाची आहे?" सुशीलाही इकडे आनन्दाने नवऱ्याला म्हणाली.

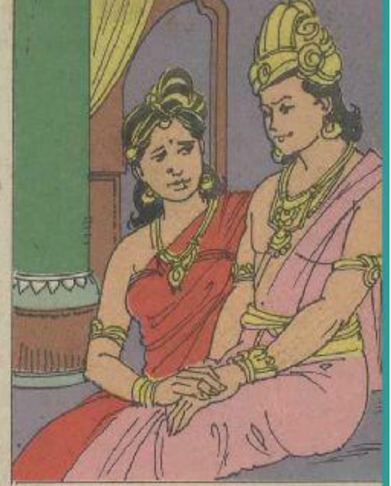
कारस्थानाचा विषय आईपासून मुद्दामच टाळला. तिला कळले, तर ती अधिकच घाबरून जाईल असे त्याला वाटले. पिता आणि मंत्री यांनी कारस्थानाबद्दल सुशेम-विरुद्ध काही कारवाई न केल्याबद्दलही त्याच्या मनात दुःख नव्हते. त्याला माहीत होते की, ते रहस्य अुघड झाले, तर तो राजवंशाचा अपमान ठरेल. त्याच्यावर चिखलफेक होईल. विद्रोही शक्ती याचा लाभ घेअून देश विच्छिन्न करायचा प्रयत्न करतील. असे तर, कधीच-कोणत्याही परिस्थितीत घडणे गैर आहे. देश-कल्याण सर्वोपरी आहे.

सुशेमने जायला नकार दिल्यामुळे, राजा आपल्याला अुज्जयिनीला पाठवत आहे, याबद्दल त्याला वाईट वाटत नव्हते. 'पित्याची आज्ञा पाळणं हे आपलं प्रथम कर्तव्य आहे.' अशी त्याची भावना होती.

एके दिवशी सूर्योदयाच्या शुभसमयी शंभर सैनिकांसह अशोकने अुज्जयिनीकडे प्रयाण केले.

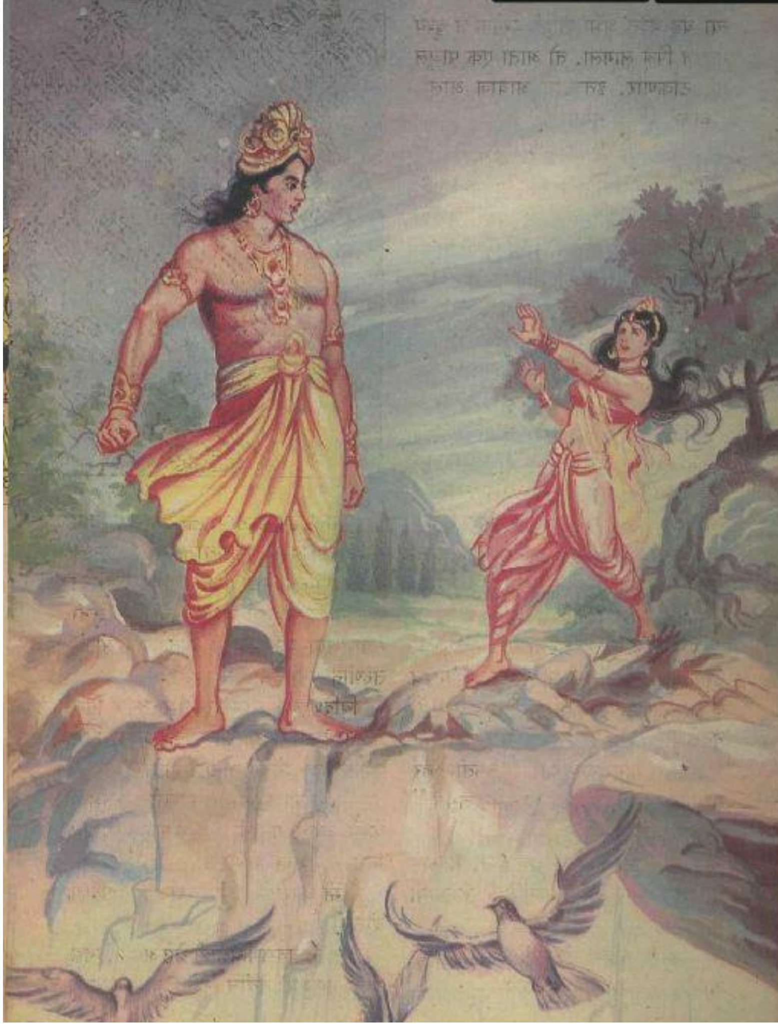
मध्याह्न होताहोता तो सुंदरशा विदिशेच्या घाटातल्या एका गावात पोचला. गाव लहान-लहान डोंगरांनी वेढलेले होते. तेथे त्याला बरीचशी मन्दिरे व एक बौद्धविहारही आढळला. त्या गावात शाक्य वंशात जन्मलेली गौतम बुद्धाच्या वंशातली काही संपन्न कुटुम्बे रहात असत.

विदिशा दरीतल्या शाक्य नायकाने अशोकचे स्वागत केले आणि स्वतःच्या घरी पाहुणचाराची व्यवस्था केली. परन्तु अशोकने गावाबाहेरच रहायचा निर्णय घेतला. त्याच्या

आज्ञेनुसार एका समतल टेकडीवर विश्रांतीसाठी पडाव तयार करण्यात आला. रात्री भोजनानन्तर अशोक आरामात झोपी गेला.

अुषःकाली तो जागा झाला व पडावाबाहेर आला. चारी बाजूंना धुके दाटलेले होते. त्या प्रशान्त, मनोहर वातावरणात काही अंतर पायी फिरत जावे अशी इच्छा मनात येअून त्याने अंगरक्षकांनाही बरोबर यायला मनाई केली व नैसर्गिक सौन्दर्याचा आस्वाद घेत तो हळूहळू चालत राहिला. पहाटेच जागे झालेल्या पक्ष्यांचे मधुर संगीत, कानांना आल्हाद देत होते. डोंगरदऱ्यांमधे संपूर्ण शान्तता नान्दत होती. पूर्वेला आता सूर्योदय होत होता. सूर्याचे सुवर्णकिरण निळसर धुके चिरत आकाशाला अजब शोभा आणत होते.

त्या थंड हवेत अुभा राहून अशोक ते दृश्य नजरेने पिअू लागला. तो आता एक पाअूल पुढे टाकणार, इतक्यात आवाज आला, ''थांबा, तिथंच थांबा!''

हा मधुर कंठस्वर कोणाचा, हे पहाण्यासाठी अशोकने वळून पाहिले. त्याला थोड्याच अंतरावर एक सुंदर तरुणी अुभी असलेली दिसली. पांढुरक्या धुक्याच्या पडद्या मागून जणू आकाशातूनच अुतरलेल्या देवी-सारखी भासली अशोकला ती.

''आपणाला थांबवलं. क्षमा असावी! आपल्या बरोबर समोर एका पावलावरच एक अगाध खाई आहे.'' ती युवती बोलली.

इतक्यात धुके काहीसे पातळ झाले. प्रकाश पसरला, आणि अशोकने डावीकडे वळून पाहिले. त्याला समोरच एक अत्यंत खोल अशी दरी दिसली! आपण अगदी तिच्या किनाऱ्यावरच अुभा असलेले अशोकला आढळले. एक पाअूलही पुढे टाकले असते, तर मृत्यु अटळ होता!

अशोक वळून त्या तरुणीच्या जवळ गेला. तिने मान खाली घालून म्हटले, ''मधेच अडथळा आणला मी, क्षमा असावी युवराज!''

''तुला क्षमा करू मी? तू नसतीस तर माझं प्राणपाखरू केंव्हाच अुडून गेलं असतं.'' अशोक बोलला.

''मी नाही आपलं रक्षण केलं; शाक्य-मुनि बुद्ध यांच्या दयेनंच केलं ते.'' ती तरुणी म्हणाली.

''कोण आहेस तू? यावेळी इथे कशी आलीस?'' अशोकने विचारले.

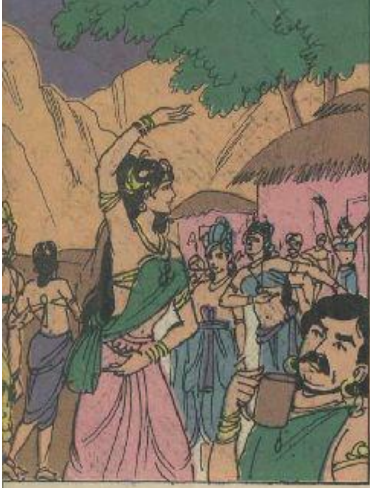
''या प्रदेशाचं नाव, तेच माझंही नाव आहे. विदिशा म्हणतात मला. इथले शाक्यनायकच माझे पिता आहेत. इथल्या एका गुहेत रहाणाऱ्या वृद्ध बौद्ध भिक्षूची सेवाशुश्रूषा करून परत जात आहे मी.'' तरुणीने सांगितले.

विदिशाच्या बोलण्याची पद्धत व तिचे सौन्दर्य यांनी अशोकला आकृष्ट केले. तिचे प्रशांत वदन मोठे मनोहारी होते.

''युवराणी विदिशा, आपली कृतज्ञता कशी व्यक्त करावी, हे समजत नाहीय मला.'' अशोक म्हणाला.

''मी युवराणी नव्हे युवराज!'' विदिशा बोलली.

''तू तर युवराणीपेक्षाही श्रेष्ठ आहेस. माझं रक्षण करणारी देवीच आहेस तू.'' अशोक

म्हणाला.

"युवराज, एका विषयाकडे आपलं लक्ष वेधणं हे कर्तव्य आहे माझं. मी आपलं रक्षण नाही केलं. शाक्यमुनि बुद्धदेवांच्या भक्ताची शुश्रुषा अुरकून परत येत होते न मी? म्हणजे याचा अर्थ असा की त्या बुद्धाच्या परम करुणेनंच आपलं रक्षण केलं." इतके बोलून विदिशा तेथून निघून गेली.

अशोकचे लक्ष पुन्हा निसर्गावर केन्द्रित झाले. 'किती विशाल विश्व हे! किती गोडवा आहे त्यात! किती करुणा!' ज्या राजभवनात त्याने इतकी वर्षे घालवली, तिथे ईर्ष्या, द्वेष, सूड, आकांक्षा, प्रतिस्पर्धा इत्यादींशिवाय होतेच काय? तो थोडा वेळ विचार करत राहिला अन् मग पायी आपल्या पडावात पोचला. त्या दिवशी तेथेच राहून, आराम करून, दुसऱ्या दिवशी अुज्जयिनीकडे निघायचे त्याने ठरवले. अंगरक्षकांना याबद्दल सांगून तो म्हणाला, "अुद्याच निघूया आपण माझा अेकांतभंग होणार नाही, अशी काळजी घ्या तोपर्यन्त. या गावच्या प्रजेला आपल्यामुळे कसलाही त्रास न होईल अशी खबरदारी घ्या. सारा दिवस तुम्ही आपापल्या मनाप्रमाणे घालवा."

यानन्तर अशोकने क्षिप्रा नदीत स्नान करून, डोंगर व घाटमुलुखात फिरत आपला वेळ व्यतीत केला.

अंगरक्षक संबंध दिवस अशोकपासून दूरच राहिले. गावच्या सरहद्दीवर त्यांना तीन नर्तकी भेटल्या. त्यांच्याबरोबर त्यांचा वादकगणही होता. त्या सुंदर नर्तकींनी नवरसांचा आस्वाद देत त्यांचे खूप मनोरंजन केले. नाचगाणे संपल्यावर सैनिकांनी त्या नर्तकींना आपल्याबरोबर जेवणाचे आमन्त्रण दिले. फारच खूश होत त्या म्हणाल्या, "यापेक्षा अधिक आम्हाला काय हवं? नक्की येअू आम्ही. आपण परवानगी दिली, तर स्वयंपाकातही मदत करू आम्ही."

सैनिकांनी होकार भरला.

त्या दिवशी संध्याकाळी शाक्य नायक अशोकला भेटायला गेला व त्याने आपणाकडे रात्रीच्या भोजनाचे आमन्त्रण दिले. क्षणभर अशोक विचारात पडला. प्रधानमन्त्री व सेनाध्यक्षांची सूचना त्याच्या मनात चमकली. त्यांनी आग्रहाने 'कोणत्याही परिस्थितीत अपरिचितांकडे काही न खाण्याबद्दल' बजावले होते. पण शाक्यनायक आत्ताच ओळखीचा झाला असला तरी, तो विश्वसनीय आहे, असे अशोकला वाटले. याशिवाय त्याच्या आमन्त्रणाचा स्वीकार केल्यास, त्याची कन्या विदिशा हिलाही पहायला मिळेल अशीही आशा वाटून त्याने ते आमन्त्रण स्वीकारले.

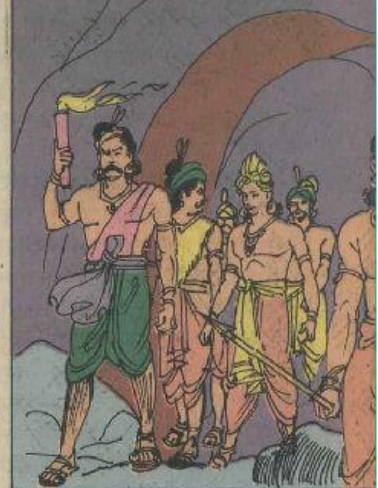
त्या रात्री अशोकला सर्वश्रेष्ठ आणि अति रुचकर असे भोजन देण्यात आले. सारे पदार्थ विदिशा व तिच्या आईने स्वतः बनवले होते. दिव्यांच्या अुजेडात विदिशाचे प्रशान्त मुखमंडल पाहून अशोकच्या मनात अुत्साह संचारला.

भोजन संपतासंपता आकाश ढगांनी भरून आले. शाक्य नायक व त्याचे मित्र स्वतः हाती मशाली घेअून अशोकच्या पडावापर्यंत त्याला पोचवायला गेले.

तेथे पोचल्यावर थोड्याच वेळात फुलांच्या वर्षावासारखे पावसाचे थेंब सरसरू लागले. शय्येवर पडून अशोक निद्रेची आराधना करू लागला. अर्ध्या रात्री अशोक गाढ झोपेत असताना त्याला किंचाळल्याचा मोठा आवाज ऐकू आला अन् तो दचकून अुठून बसला. आपल्या तंबूत त्याला दोन काळ्या आकृती दिसल्या. एकाने हातातली चमकती तलवार अुगारली.

झाले! चेंडूप्रमाणे अुसळून बिछान्याखालची तलवार अुचलून अशोक त्या व्यक्तीवर तुटून पडणार, इतक्यात ते दोघे तेथून पळाले.

अशोकने अंगरक्षकांना हाका मारल्या, अन् त्यांची वाट न पहाता तो एकटाच त्यांचा पाठलाग करू लागला. पण आपल्या आधीच कोणी व्यक्ती त्यांचा पाठलाग करत असल्याचे

त्याला दिसले. एका व्यक्तीला पकडून खाली पाडून आता अशोक दुसऱ्याला पकडणार, इतक्यात त्या व्यक्तीने त्याला पकडले. दोन्ही कैदी व्यक्ती स्त्रियाच होत्या !

इतक्यात अंगरक्षक धावत तेथे पोचले. आकाशातले ढग दूर सरून आता चांदणे पडले होते. त्या दोन्ही स्त्रियांकडे पाहून सैनिक चकीत झाले. दिवसभर आपल्या नाच गाण्याने त्यांचे मनोरंजन करणाऱ्या स्त्रियाच होत्या त्या! मग मध्यरात्री ओरडून अशोकला कोणी अुठवले? त्याने पुढे होअून दुसऱ्या गुन्हेगाराला पकडणाऱ्या व्यक्तीकडे लक्षपूर्वक पाहिले. ती दुसरी कोणी नसून विदिशाच होती! अशोकच्या चेहऱ्यावरचे आश्चर्य ओळखून ती म्हणाली, "दिवसभर आपले सैनिक नर्तकींच्या नाचगाण्यात मग्न होते. या

नर्तकींना पहाताच मला संशय आला. त्या केवळ नर्तकी नाही वाटल्या मला. त्यांची हुशारी अन् पावलापावलावरची जागरूकता यामुळे संशयात भरच पडली. बुद्ध भिक्षूची सेवा अुरकून परत येत असताना मला दिसलं की, या दोघी आपल्या काही अनुचरांबरोबर आपल्या पडावाकडे जात आहेत. मी त्यांना तेंव्हाच अडवलं असतं, तर त्यांनी कदाचित मलाच मारलं असतं. माझं भाग्य म्हणूनचं मला तेंव्हा माझा भाअू यश तिथे दिसला. त्याला मी आपल्या पडावाच्या पहाडाखाली सावध रहायला सांगितलं अन् स्वत: लपतछपत त्यांच्या मागे जात राहिले. त्या दोघींपैकी एकीने तंबूबाहेर येअून तलवार काढली. आता विलंब योग्य नव्हे, असं वाटून मी जोराने ओरडले.'

"हं म्हणजे दुसऱ्या वेळीही विदिशानंच मला वाचवलं." अशोक म्हणाला.

"माझी विनंती आहे की, आपण असं म्हणू नये. बुद्धाच्या दयेनंच आपणाला वाचवलंय." अशोकने मूकपणे आपले मस्तक हलवले. पुन्हा एकदा आपल्याला मारायला आलेल्या स्त्रियांकडे त्याने पाहिले. अन् तो आपल्या तंबूकडे चालू लागला. अंगरक्षक त्या स्त्रियांबरोबर आलेल्या पुरुषांच्या शोधाला लागले. कोणीच दिसले नाही. पण डोंगराखाली दबा धरून बसलेल्या यशला झाडामागे लपलेला एक माणूस दिसला. यशला पहाताच पाहून तो नदीत अुडी मारण्या साठी पळू लागताच त्याचा पाठलाग करून यशने त्याला पकडले.

पकडलेला माणूस व त्या दोन स्त्रिया यांचे हात मागे वळवून पकडून अंगरक्षक त्यांना घेअून अशोकसमोर आले. एवढ्यात शाक्यनायक व गावचे काही प्रमुखही तेथे आले. चौकशीत असे समजले की नर्तकींनी खाद्यपदार्थात काही मादक पदार्थ मिसळल्या मुळे नेहमी सावध असणारे अशोकचे अनुचर, त्याने ओरडूनही जागे झाले नाहीत. सर्व काही ऐकल्यावर विदिशाचा पिता म्हणाला, "यांचं रहस्य अुघड झालं आहे. हा अपराध कोणी घडवला हेच आता आपल्याला शोधायचं आहे."

यश म्हणाला, "होय, हे जाणणं फार महत्त्वाचं आहे."

क्रमश:

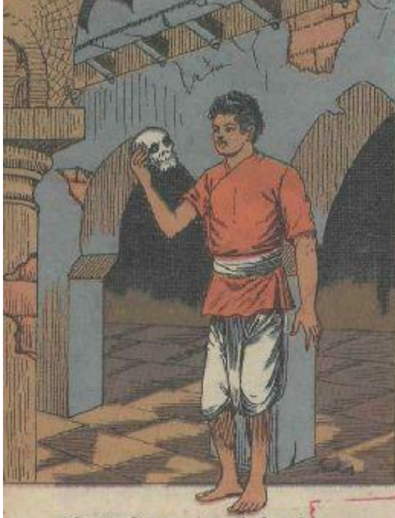

राकोलकची शस्त्र चिकित्सा

अतूट निश्चय असणारा विक्रमराजा पुन्हा त्या झाडाकडे गेला; प्रेत झाडावरून अुतरवून खांद्यावर टाकले अन् नेहमीप्रमाणे मौन धारण करून तो स्मशानाची वाट चालू लागला. त्याबरोबर प्रेतातला वेताळ बोलू लागला, "राजा, लोक या भयानक स्मशानात दिवसा यायला सुद्धा भितात अन् तू तर या मध्यरात्री निर्भयपणे इथे वावरत आहेस. ऐक माझं. आपल्या राजवाड्यात जा अन् आरामात झोप. का अुगीच अव्यापारेषु व्यापारात पडून आपल्या जिवाशी खेळत आहेत? कसला स्वार्थ तुला यासाठी प्रेरणा देत असेल, असं मला तरी वाटत नाही; कारण तुझा ज्यावर अधिकार नाही, जिचा तुला अुपभोग घेता येत नाही अशा कोणत्या संपत्तीचा तुला अभाव आहे? कळू दे तर खरं? सर्व प्रकारची सुखं पुढे हात जोडून अुभी आहेत. कुणाला मदत करण्यासाठी तू असे बेसुमार कष्ट अुपसत

वेताळ कथा

आहेस? जो तुझ्या मदतीची अपेक्षा करत आहे, तुझ्या द्वारा आपला स्वार्थ साधायचं कारस्थान करत आहे, तुला फसवत आहे, तो आहे तरी कोण शेवटी? तो कोणी एकादा पंडीत किंवा मेधावी माणूस असेल, तर तुला सावध रहायला हवं; कारण अशिक्षित स्वार्थी माणसापेक्षा स्वार्थी पंडीत आणि मेधावी माणूस जास्त धोकादायक असतो. जन्मापासून मंद बुद्धी असणारा एक माणूस, एका पिशाच्याच्या भलेपणाचा फायदा घेऊन, त्याच्याच साह्यानं मेधावी बनला. ज्या पिशाच्यामुळे तो मेधावी बनला, त्याच्याशीच त्यानं द्रोह केला. हे तथाकथित मेधावी मोठे कारस्थानी असतात. त्यांची बुद्धी वक्र असते. आपल्या स्वार्थासाठी ते काहीही करतात त्यांच्यावर विश्वास ठेवणं म्हणजे आपल्याच हातानं पायावर कुऱ्हाड मारून घेण्यासारखं आहे. असल्या ऐका द्रोही माणसाची गोष्ट ऐक. तुझा थकवाही दूर होईल." असे म्हणून वेताळने गोष्ट सांगितली -

विशाल देशात एक तरूण होता. लहानपणीच त्याचे आईबाप त्याला सोडून गेले. मामाने त्याला वाढवले. जन्मतःच तो मंदबुद्धी असल्याने त्याचे शिक्षण होऊ शकले नाही. किती शिकवले, तरी त्याच्या डोक्यात शिरत नसल्याने लोक त्याला 'मन्द' म्हणत त्याचा मामा चांगला पैसेवाला होता. त्याची मुलगी कुरूप व विकृत असल्याने त्याने मरणापूर्वी तिचा विवाह मंदशी करून दिला.

राजाच्या दरबारात काही काम मिळावे, अशी मंदची फार इच्छा होती. तितके लायक बनावे म्हणून तो शिकत राहिला. त्याच्या बुद्धिहीनतेबद्दल मित्र त्याची चेष्टा करत, परन्तु सर्वांना तो आवडत असे; कारण तो अतिशय धीट होता, भय हा शब्दच त्याला माहीत नव्हता. मित्राने सांगितलेले कोणतेही धाडसपूर्ण काम करायला तो केंव्हाही तयार असे.

एकदा त्याच्या मित्रांनी एक पैज लावली. गावापासून थोड्या अंतरावर एक ओसाड किल्ला होता. तिथेच गावचे स्मशानही होते. लोकांचे म्हणणे होते की, तेथे प्रेतात्म्यांचे वास्तव्य आहे. जो कोणी त्या किल्ल्यात जाई, तो पुन्हा कधी परत येत नसे; त्यामुळे तेथे जायचे धाडस कुणाच्यातही नव्हते. पैजेनुसार मंदने मध्यरात्री तेथे जाऊन खुणेदाखल तेथील एकादी वस्तु आणायची होती. - हीच पैज होती.

जराही न घाबरता मन्द रात्री किल्ल्यात गेला. दाट अंधारात, भयानक आवाजांच्या कोलाहलात तो किल्लाभर फिरत राहिला. पायाला काही लागले अन् ती वस्तु तो हातात घेऊन पाहू लागला. ती कोणाचीतरी डोक्याची कवटी होती. खूण म्हणून तीच घेऊन, त्याने बाहेर येऊन मित्रांना दाखवली.

मित्र भयाने थरथर कापू लागले, अन् त्याला ती कोणत्याही नदीत फेकून येण्याबद्दल सांगू लागले. पण त्याने कोणाचीही पर्वा न करता ती माळ्यावर लपवून ठेवली. रात्री तो गाढ झोपेत असताना अचानक कसल्याशा आवाजाने जागा झाला. जिथे त्याने ती कवटी ठेवली होती, तिथे आता भयानक आकाराचा एक विचित्र प्राणी दिसत होता. त्याचे शरीर तांब्याच्या रंगाचे होते. डोके, दाढी व बुबुळे चंदेरी असून जळत्या बाभळीच्या लाकडासारखे जळत होते. मंद त्या विकृत आकाराकडे पहातच राहिला.

"तुझ्या धैर्य अन् साहसाचं फार कौतुक वाटलं मला. घरात आपल्या पाहुण्यासारखं स्थान दिलंस तू मला. जेंव्हा स्मरण करशील तेंव्हा तेंव्हा दिसेन मी तुला. आपसात गप्पा मारत जाऊ आपण. तुला भीती वाटली, तर जिथून आणलंस तिथेच फेकून दे मला. मग पुन्हा कधीही दिसणर नाही मी." तो आकारवाला म्हणाला.

"भीती, अन् मला? कधीच नाही! कोणत्याही परिस्थितीत नाही." मंदने हसत विचारले, "तू आपली ओळख नाही करून दिलीस?"

"माझं नाव राकोलक आहे. आपल्या

काळी कित्येक विद्या शिकल्या मी. पण माझा आवडीचा विषय होता शस्त्र-चिकित्सा." त्या आकारवाल्याने आपला परिचय दिला.

मन्द पुढे काही बोलणार इतक्यात बाहेर कोंबडा आरवला. सकाळ होत असल्याचा तो संकेत जाणून राकोलक अदृश्य झाला.

दुसऱ्या दिवशी मध्यरात्री स्मरण केल्याबरोबर राकोलक प्रकट झाला. दोघेही दुर्गादेवीच्या ओसाड पडलेल्या मन्दिरात जाऊन खूप वेळ गप्पा मारत बसले. तेंव्हापासून खुपदा अर्ध्या रात्री मन्द राकोलकला भेटे आणि सकाळ होण्यापूर्वी परत येई.

असे काही दिवस गेले. नवरा अर्ध्या रात्री हळूच बाहेर पडतो हे लक्षात आल्यावर त्याच्या पत्नीला चुप रहावेना. एके दिवशी

कारण विचारल्यावर मन्दने तिला खरी गोष्ट सांगून टाकली.

"हं! कधी पिशाच्याशी कोणाची मैत्री होऊ शकते काय? केंव्हातरी नसत्या संकटात सापडाल, अशी भीती वाटतेय मला. काहीतरी करून आपली सुटका करून घ्या राकोलकपासून" बायको काकुळतीने म्हणाली.

"मला कसला त्रास द्यायचा विचार असता तर त्यानं यापूर्वीच तसं केलं असतं. गोष्ट आता इतकी पुढे गेलीय की सुटका करून घ्यायचा प्रयत्न करणंही धोक्याचं ठरू शकेल. माझा प्रयत्न ओळखून तो माझा सर्वनाश करील." मन्द म्हणाला.

मन्द किती असमंजस अन् मूर्ख आहे, हे थोड्याच दिवसात राकोलकच्या ध्यानात आले.

एके दिवशी दोघे बुद्धिबळे खेळत असताना मन्द सुरुवातीलाच हरला. राकोलक नाराज होऊन अदृश्य झाला. आपल्या बुद्धिहीनतेबद्दल स्वतःचीच निन्दा करत मन्द घरी परतला अन् झोपून गेला. झोपेतच अत्यंत वेदना होऊ लागून तो जागा झाला. समोर राकोलक उभा असून त्याच्या हातात तीक्ष्ण तलवार असल्याचे त्याला दिसले. अर्धवट प्रकाशात त्या तलवारीचे रक्ताचे थेंबही मन्दला दिसले. ते पाहून भयाने मन्द बेशुद्ध झाला.

थोड्या वेळाने मन्दने डोळे उघडले तेंव्हा राकोलक तेथेच हसत उभा असलेला त्याला दिसला. तो मन्दला म्हणाला, "घाबरू नकोस, तुला कसलाही धोका नाहीय. तुला अक्कल नव्हती, पण मला ती असायची गरज वाटली. मला माझ्याबरोबरीचा बुद्धिमान दोस्त हवा; म्हणून मी तुला मेधावी बनवलंय. आतापासून तुझी-माझी मैत्री जास्त गाढ होईल. तुझ्याबरोबर वेळ घालवायला मला मजा वाटेल."

फारच थोड्या वेळात मन्दने सर्व विद्या शिकून घेतल्या. त्याच्या असामान्य बुद्धीचे सर्वांना आश्चर्य वाटू लागले. राजाच्या दरबारात त्याला उच्च स्थान मिळाले. आपल्या नवऱ्यात झालेल्या बदलाचे कारण ते पिशाच्यच असल्याचे मन्दच्या बायकोने बरोबर ओळखले.

एका रात्री मन्द काहीसा चिन्ताग्रस्त दिसल्याने राकोलकने त्याला कारण विचारले.

"मी लहान असतानाच माझं लग्न झालं. माझी बायको कुरूप आहे. तरीही मला आवडते ती. तिचे शरीरसौष्ठव खूप चांगलं आणि आकर्षक आहे. त्याला अनुरूप असं तिचं रूप असतं, तर काय छान झालं असतं!" मन्दने आपल्या चिंतेचे कारण सांगितले.

"मी तुझ्या बायकोला सुन्दर बनवू शकतो, पण काही दिवस तुला थांबावं लागेल. तुझ्या बायकोच्या वयाची, शरीराचा रंग गौर असणारी, उंच असणारी, सुंदर चेहऱ्याची बाई पहायला हवी." राकोलक म्हणाला.

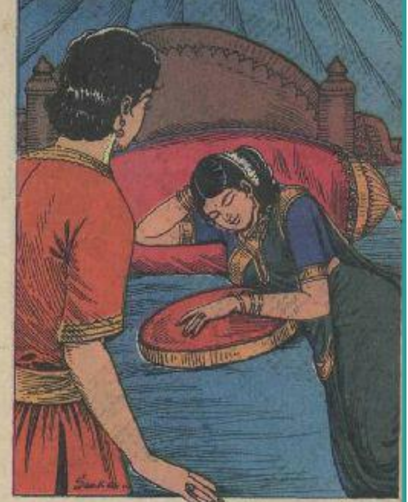
राकोलक काय म्हणतोय हे मन्दच्या लक्षात आले नाही. पण त्याने नुसतेच डोके हलवले.

एका महिन्यानन्तर राकोलकने मन्दला झोपेतून उठवले व म्हटले, "जरा एकदा आपल्या बायकोकडे पाहून ये."

मन्द जवळच्याच खोलीत जाऊन बायकोकडे पाहू लागला. त्याचा आपल्या डोळ्यांवर विश्वासच बसेना. त्याची बायको एखाद्या अप्सरेहूनही सुंदर दिसत होती!

दुसऱ्या दिवशी आपला चेहरा आरशात पहाताच मन्दची बायको घाबरून जोरात ओरडली. मन्दने तिला सांगितले की राकोलकमुळेच तिला नवीन रूप प्राप्त झालेय. त्याच्यामुळे आपण सुंदर झालो, याचा वास्तविक तिला आनन्द वाटायला हवा होता; परन्तु तिला त्या दोघांच्या मैत्रीमुळे भीती वाटू लागली. तिला वाटत होते की, एका पिशाच्याची आज असलेली मैत्री, एखाद्या दिवशी नवऱ्याला एखाद्या संकटात टाकेल. एखाद्या अनर्थकारक मार्गाला नेईल.

नुकतीच मन्दला एक गोष्ट कळली की,

आपल्या बायकोच्या खांद्यावरचे डोके परदेशातल्या एका स्त्रीचे आहे. तिचा खून करून कोणीतरी तिचे डोके धडावेगळे केले होते. तिचा नवरा खुनी माणसाला शोधत मन्दच्या गावात येण्याचीही शक्यता होती. त्या रात्री मन्दने राकोलकला खरी गोष्ट सांगायचा आग्रह धरला.

"देवांप्रमाणे कोणाला वर देण्याची शक्ती माझ्यात नाहीय. मला माहीत आहेत त्या फक्त काही गुप्त विद्या अन् शस्त्र- चिकित्सा. तुला मी बुद्धिमान कसं केलं, माहीत आहे? तुझी बुद्धी काढून घेऊन दुसऱ्या एका बुद्धिमानाची बुद्धी ठेवली. त्याचप्रमाणे तुझ्या बायकोचं डोकं कापून त्या जागी दुसऱ्या एका सुन्दर स्त्रीचं डोकं लावून टाकलं." राकोलकने खरी गोष्ट सांगून टाकली.

"याचाच अर्थ असा की, तूच त्या रूपवतीचा खून केलास." रागावून मन्द ओरडला.

राकोलकचे डोळेही क्रोधाने लाल झाले. तोही ओरडून बोलला, "पूर्वजन्मी पापं केल्यामुळेच मी पिशाच्च बनलो. तरीही आता पुन्हा पाप कसं करीन मी? मला कारण माहीत नाही, पण कोणीतरी त्या स्त्रीचं मस्तक धडावेगळं केलेलंच होतं. मी फक्त त्याचा अुपयोग केला."

"झालं ते झालं! आता त्या सुंदरीचा नवरा खुनी माणसाला शोधत कोणत्याही क्षणी इथे यायची शक्यता आहे. माझी बायको त्याला दिसली, तर तो राजाकडे 'मीच खुनी असल्याची' तक्रार करील. मग माझं काय होईल?" असे म्हणून मन्द आपले डोके धरून बसला आणि भयाने कापू लागला.

त्याच्या भित्रेपणाला खो खो हसत राकोलक म्हणाला, "भिअू नकोस, मी तुझी मैत्री सोडू शकणार नाही. तुझ्या रक्षणासाठी पुन्हा मी आपल्या शस्त्र-चिकित्सेचा अुपयोग करीन. ज्या दिवशी तो तुझ्याविरुद्ध तक्रार करील, त्याच दिवशी त्याचं मस्तक तुझ्या मस्तकाच्या जागेवर येअून तुझं त्याच्या जागी जाईल. मी दोन्ही मस्तकांची अदलाबदल करीन. तुला कैद करायला येणारे सैनिक त्यालाच घेअून जातील; कारण तो तुझ्या रूपात असेल नं! राजा त्यालाच शिक्षा करील. तुला काहीच त्रास होणार नाही; कारण तू त्याच्या रूपात असशील. कशी आहे या राकोलकची युक्ती?" मंद यावर गप्पच राहिला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीच मन्दने राकोलकची कवटी एका पिशवीत घातली; नगराबाहेर दूर एक खड्डा करून कवटी त्यात गाडून टाकली. त्याच रात्री आपल्या बायकोला बरोबर घेअून तो दूर प्रान्तात निघून गेला.

इतकी गोष्ट सांगून वेताळ विक्रमराजाला म्हणाला, "राजा, मन्दच्या या वागणुकीचा अर्थ काय? राकोलकनं दोनदा त्याला मदत केली. त्यामुळे मंदचं भलंच झालं. तिसऱ्या वेळीही त्यानं राकोलकचा सल्ला मानला असता, तर दूर प्रान्तात निघून जायची त्याला गरजच काय होती? त्याची बायको तर प्रथमपासूनच त्याला राकोलकची मैत्री सोडून द्यायला सांगत होती, पण तेंव्हा त्यानं तिचं ऐकलं नाही. मग शेवटी तिच्या सांगण्यावाचूनच मन्दने राकोलकपासून सुटका का करून घेतली?

पिशाच्याशी आता आपलं काहीही देणं-घेणं नाही, त्याची आता काही गरज नाही - असं त्याला वाटलं का? ज्या राकोलकनं त्याला मदत केली, ज्यानं त्याला अशिक्षितापासून सुशिक्षित बनवलं, त्याच्याशीच अशी कृतघ्नतेची वागणूक योग्य आहे काय? नीच पणाच्या वागणुकीचं तो जिवन्त अुदाहरण नव्हे का? माझ्या शंकांचं अुत्तर माहीत असूनही तू सांगायचं टाळलंस, गप्प राहिलास, तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडे तुकडे होतील."

विक्रमराजा अुत्तर देअू लागला, "मन्द कृतघ्न होता असं म्हणता येणार नाही. त्याच्या वागणुकीमागे एक सबळ कारण आहे. वास्तवतः त्याला राकोलकची काहीच गरज नव्हती. राकोलकलाच मंदची गरज होती. त्याच्या मैत्रीत स्वार्थ होता. मैत्रीचा हात त्यानं निस्वार्थ बुद्धीनं पुढे केला नव्हता. एका बुद्धिमान माणसाशी मैत्री करावीशी वाटल्यामुळे त्यानं मंदनं न सांगताच त्याला बुद्धी दिली. आपल्या बुद्धीच्या जागी दुसऱ्या कुणाची बुद्धी असल्याचं मन्दला माहीत नव्हतं. त्याला वाटलं होतं की राकोलकनं आपल्याला बुद्धिमानीचा वर दिला आहे. त्यामुळे आपल्या बायकोला सुन्दर बनवण्याचा वरही त्यानं मागितला. पण राकोलकनं जेंव्हा खरं ओकलं, तेंव्हा कुठे खरी गोष्ट त्याला समजली. रूपवती बाईच्या नवऱ्यापासून जेंव्हा राकोलकनं त्याची सुटका करायचं ठरवलं अन् त्यासाठी शस्त्र-चिकित्सेचा प्रयोग करू म्हटलं, तेंव्हा त्याची चेतना जागी झाली. त्यानं स्वतःला सावरलं आणि कवटी खड्ड्यात गाडून आपली सुटका केली. रूपातही बदल झाला असता तर भविष्यात आपल्यावर काय आपत्ती येईल त्याची तो कल्पना करू शकत होता. देहाचा मुख्य भाग म्हणजे चेहरा! चेहऱ्यावरूनच माणूस ओळखला जातो. 'आपण मन्द बनूनच रहावं, दुसऱ्या कोणत्या नावानं ओळखला जाअू नये' अशी त्याची इच्छा होती. दुसऱ्या कोणाचं रूप धारण केल्यास पुढे आपलं जीवन कसं होईल याची कल्पना नसल्यानं 'मन्द बनूनच रहायचं' त्याची इच्छा होती. म्हणूनच कवटी गाडून टाकून त्यानं आपलं अस्तित्व वाचवलं. यात मला तरी कृतघ्नता दिसत नाही."

बरोबर अुत्तर देअूनही राजाचे मौन भंग झाल्यामुळे वेताळ प्रेतासह गायब झाला आणि झाडावर जाअून बसला.

खरी गोष्ट

रेवा गावात रामचन्द्र नावाचा एक माणूस होता. अुपदेशपूर्ण व्याख्याने देण्यात तो मोठा पटाईत होता. चांगला प्रसिद्ध वक्ता होता तो. त्याच्या व्याख्यानांना चांगली गर्दी जमे. पण तो थोडासा विसराळू होता. त्यामुळे कधी-कधी त्याची चेष्टा केली जाई.

एकदा काही भक्तांनी रामचन्द्रच्या भाषणाचा कार्यक्रम ठेवला. अंगणात नारळाच्या झावळ्यांखाली मंच तयार करण्यात आला.

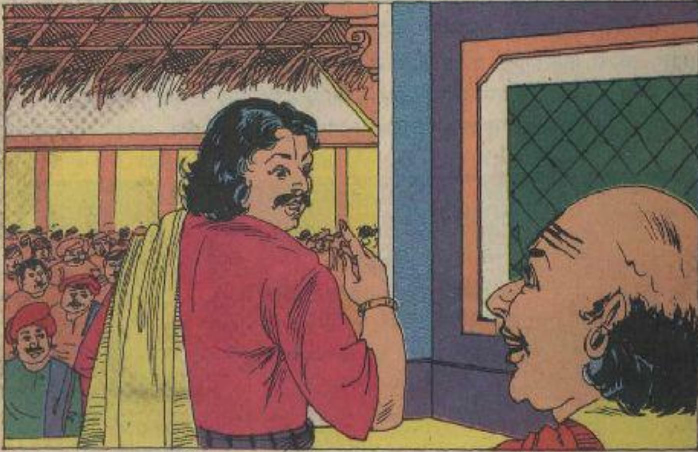
रामचन्द्र अुठून गळा साफ करत बोलू लागला, "आज गोकुळाष्टमी. श्रीकृष्णाचा जन्मदिवस. कृष्णचा अर्थ आहे काळा. काळेपणा हा अंधाराचं प्रतीक आहे. अज्ञान नावाचा अंधार दूर करणारा परमात्मा म्हणने श्रीकृष्ण. त्या परमात्म्याचा जन्म कुठे झाला? तुरुंगात. आता खोलात शिरलं तर आपल्याला कळेल की, प्रत्येक मानवाचं शरीर हे तुरुंगासारखंच असतं. या देहाच्या आत असतो आत्मा. हा आत्मा म्हणजेच परमात्मा, श्रीकृष्ण. हा सण, ही कृष्णाष्टमी मानवाला आत्मबोधाचं ज्ञान देते." रामचन्द्रला वाटले की भाषण ऐकून लोक आता टाळ्या वाजवतील.

पण त्यांच्यातले काहीजण अुठून त्याच्याकडे सहानुभूतीने पाहू लागले, तर काहीजण आपले हसू दाबायचा प्रयत्न करू लागले.

हे पाहून रामचन्द्रने आश्चर्यात बुडून मंचावर बसलेल्या पंडित शिवशर्माला विचारले, "पंडितजी, माझ्या भाषणात काही चूक झाली का? काही असंबद्ध गोष्ट माझ्या तोंडून बाहेर पडल्या का?"

"महाशय, आपण अुत्तम वक्ता आहात. आपल्या भाषणात चुका असायचा प्रश्नच अुद्‌भवत नाही. पण होय, एक असंबद्ध गोष्ट आपल्या तोंडून बाहेर पडली, ती अगदी स्पष्ट आहे. खरी गोष्ट अशी की, आज कृष्णाष्टमी नव्हे, तर रामनवमी आहे!" शिवशर्मा म्हणाला.

रामकृष्ण देशपाण्डे

विशाखपट्टणम् ते गोपालपुर

शब्दांकन : मीरा नायर ★ चित्रकला : गोपकुमार

विशाखपट्टणहून अुत्तरेकडे आपला प्रवास किनाऱ्याकडेच्या ज्या सडकेवरून होत रहातो, ती भारतातील सर्वात अधिक लाम्बीच्या किनारी सडकांपैकी एक होय. या सडकेवरून २४ कि.मी. पार केल्यावर आपण गोस्तनी नदीच्या मुखाजवळील भीमुनिपट्टम् येथे पोचतो. मोठे सुन्दर स्थान आहे हे. १७ व्या शतकात येथे डचांची वसाहत होती. याची ओळख पटवणारे अवशेष मोडके किल्ले, थोड्या तोफा आणि एका जुन्या दफनभूमीच्या रूपात आजही अस्तित्वात आहेत. येथील वालुकामय किनारा पूर्व भारताच्या सुन्दर किनाऱ्यांपैकी एक असल्यामुळे हिरवळीने भरलेला भीमुनिपट्टणम्चा किनारा लोकप्रिय पर्यटनस्थल बनला आहे.

सूर्यनारायण मन्दिर

श्रीकाकुलम् जिल्हा हा समुद्रतटावरील आन्ध्रचा सर्वात अुत्तरेकडचा जिल्हा. याच जिल्ह्याच्या अरसवल्ली नावाच्या ठिकाणी आंध्रमधील एकुलते एक सूर्यमन्दिर आहे. हे मन्दिर १७७८ मधे येलमंचिली पुल्लाजी पुंतुलुने बांधले होते. मन्दिराची रचना अशी आहे की, वर्षातून दोन ठरीव दिवशी सूर्याचे किरण बरोबर देवमूर्तीच्या चरणांना स्पर्श करतात.

कूर्म (कासव)

आपला यापुढचा पडाव म्हणजे श्रीकाकुलम. या नावाचा अर्थ आहे - दिव्य कासव. या तटवर्ती शहराचे हे नाव येथील विष्णुभगवानाच्या मंदिरामुळे पडले. विष्णूची कूर्म म्हणजे कासव रूपात पूजा करण्यात येणारे हे आपल्या देशातील एकमेव देवस्थान होय. कूर्म हा श्रीविष्णूंचा दुसरा अवतार होय.

असे मानले जाते की मृत व्यक्तीच्या अस्थी या मंदिराचा तलाव श्वेत पुष्करिणीमधे विसर्जित केल्या, तर त्यांची कासवे बनतात. श्रीकाकुलमच्या अुत्तर टोकावर, परन्तु तटाच्या पलीकडे माचकुंड नदीचे पात्र आन्ध्र व ओरिसा या प्रांतांच्यामधे काही अंतरपर्यन्त सीमारेषेचे काम करते. माचकुंड जलविद्युत निर्मिती केन्द्राने ऑगस्ट १९५५ मधे वीजनिर्मिती सुरू केली. दोन्ही राज्यातील ही पहिली भागीदारी व सफल औद्योगिक अुपक्रम होता.

जुन्या काळी अधिकांश ओरिसा व आंध्रच्या अुत्तर तटाचा बराच हिस्सा मिळून कालिंग देश म्हणवला जाई. कलिंग समुद्री व्यापारासाठी प्रसिद्ध होता आणि त्याची जहाजे श्रीलंका,

मियान्मार (ब्रह्मदेश), इंडोनेशिया व पूर्व आशियातील देशात जात असत. भारतातून श्रीलंकेत जाअून वस्ती करणारे पहिले आर्य लोक कलिंगहूनच गेले होते. पलौरा (महाभारतात याचा अुल्लेख आहे), अल्बा व चित्रपुरा ही इथली मुख्य बंदरे होत.

भारताच्या प्राचीन इतिहासात कलिंगचे महत्व अशासाठी आहे की, सम्राट अशोकने फार मोठे युद्ध करून हा भाग जिंकला अन् यानन्तर त्याला युद्धाची शिसारी बसली. त्याने आचार्य अुपगुप्तकडून बौद्ध धर्माची दीक्षा घेतली आणि आपले अुर्वरित आयुष्य देश-विदेशात धर्मप्रसार करण्यासाठी वेचले.

चौथ्यापासून तेराव्या शतकापर्यन्त केसरी व गंग राजांच्या शासनाखाली ओरिसा हे मोठे बलशाली राज्य होते. त्यांचे समुद्री बांध खूप मजबूत होते. ओरिसाची समुद्री शक्ती इंग्रजांच्या शासनकाळात पूर्णः नष्ट झाली. ओरिसातील जनता आपल्या पूर्वजांच्या पराक्रमाच्या स्मृत्यर्थ दरवर्षी कार्तिक पौर्णिमेला 'बोइटा बंदन' (जहाजाचे वंदन) हा अुत्सव साजरा करते. त्या रात्री लोक समुद्राची पूजा करतात आणि शेकडो वर्षांपूर्वी त्यांचे पूर्वज करत, त्याप्रमाणे पूजेनंतर बांबूच्या लहान लहान नावांमधे पेटते दिवे ठेवून ते नद्या व समुद्राच्या पाण्यात वहात सोडतात.

इंग्लिश चॅनल पोहून जाणारे पहिले भारतीय जलतरणपटु मिहिर सेन यांनी कलिंगपासून जावापर्यन्तचा समुद्री मार्ग शोधून काढण्यासाठी एकदा शिडाच्या बोटीची योजना केली होती. यासाठी ४० फूट लांबीची, दोन

डोलकाठ्यांवाली लाकडाची नाव उपयोगात आणली होती जुन्या जमान्यात कलिंगहून अशाच नावा रवाना होत असत.

गोपालपुर हे दक्षिण ओरिसातील एक शान्त व मनमोहक तटवर्ती शहर आहे. इंग्रजांनी याचे नाव गोपालपुर - ऑनसी असे ठेवले होते. येथील रहिवासी आजही आपली जुनी परंपरा राखून आहेत. स्त्रिया सूर्योदयापूर्वी उठून घरासमोरील रस्त्याचा भाग झाडून, त्यावर सडा टाकून दारासमोर तांदुळाच्या पिठाने सुंदर रांगोळ्या काढतात. सकाळीच लोक समुद्रकिनारी जमा होतात. पूर्व क्षितिजावर सूर्यभगवानाचे दर्शन होताच सर्वजण मस्तक झुकवून त्याला वन्दन करतात व नंतर समुद्रात डुबकी मारतात.

येथील समुद्रकिनाऱ्यावर जागजागी पांढरा रंग दिलेले बांबू गाडलेले असतात. त्यामुळे तट कोठे आहे याचा कोळ्यांना दिवसा अंदाज घेता येतो. रात्रीच्या वेळी हे काम किनाऱ्यावरील दीपस्तंभ करतो.

येथील कोळी त्रिकोनी टोप्या घालतात. त्यामुळे आन्ध्र व बंगाली कोळ्यांपेक्षा ते निराळे ओळखू येतात.

पाण्यातून नाव बाहेर खेचणारे कोळी

भाग्य-दुर्भाग्य

तिसरा भाग

गरीबाने आपल्या विशेष मण्याच्या साह्याने मणिकुंडलच्या जखमेची वेदना थांबवली. या घटनेनन्तर ते दोघे घनिष्ट मित्र बनले. मणिकुंडलने त्याला कित्येक व्यापारी सूत्रे व त्यासंबंधीची रहस्ये स्पष्ट करून सांगितली. आपण यापूर्वी कोणकोणते, व्यापार केले व समुद्रयात्रा सुरू केल्यानन्तर कोणकोणत्या परिस्थितीतून गेलो हे ही त्याने सांगितले. त्याची वर्णनशैली, इतकी स्पष्ट व प्रभावी होती, की सर्व गोष्टी आपल्या नजरेसमोर स्पष्ट घडत आहेत, असे गरीबाला वाटले. त्याचे शिष्यत्व पत्करल्यामुळे गरीबाचे भाषाज्ञान व व्यापारज्ञान यात तीव्र प्रगती झाली. व्यापारी मामल्यात आता तो स्वतःच निर्णय घेऊ लागला.

राक्षसद्वीपावर पाय ठेवल्यानन्तर अशा प्रकारे आता साडेचार महिने निघून गेले. या काळात त्याला बेटावर प्राप्त झालेल्या धनाच्या दुप्पट कमाई झाली. अनेक मूल्यवान वस्तु त्याने व्यापारात मिळवल्या. मणिकुंडलला अनेक वस्तु मोठ्या श्रध्देने भेट देऊन त्याने त्याचा निरोप घेतला. राजाने त्याला सहा महिन्यांची मुदत दिली होती. ती पुरी होण्यास आता फक्त पंधरा दिवसच उरले.

गरीब आता चांगला धनवान व्यापारी बनून स्वदेशी परतला. सर्वात आधी त्याने राजधानीत एक भव्य भवन खरेदी केले. त्यात आवश्यक त्या दुरुस्त्या व सुधारणा केल्या आकर्षक रंग दिला. दासदासींची नेमणुक केली. इतके सारे पूर्ण होताहोता उरलेले पंधरा दिवसही पूर्ण झाले.

मुदतीच्या शेवटच्या दिवशी गरीबाने मोठ्या व्यापाऱ्याचा वेष धारण केला व तो राजासाठी बहूमूल्य भेटवस्तु घेऊन सजवलेल्या

मनोहर जोशी

बग्गीत बसून त्याला भेटायला निघाला.

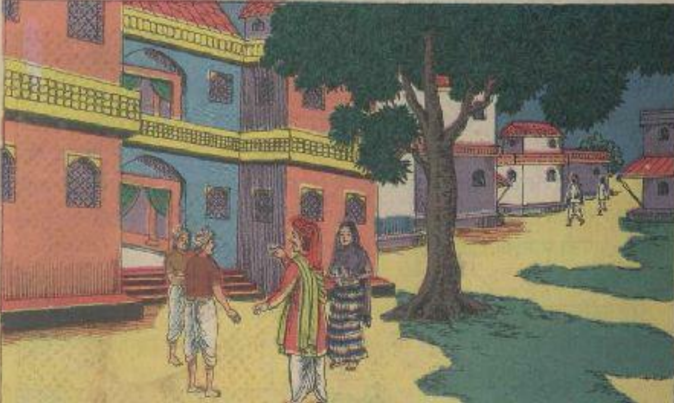
जाता जाता वाटेत तो कल्पनालोकात विचरत राहिला तो जेव्हा राजमहालात पोचला, तेंव्हा त्याला राजा मागील दोन महिने फारच आजारी असल्याचे समजले. त्याच्या पाठीवर गळू झाले होते व चांगल्यात चांगले वैद्यही ते बरे करण्यात सफल झाले नव्हते. या गळवामुळे राजाला असहनीय वेदना होत असून त्याच्या डोळ्यातून अविरत अश्रुधारा गळत असल्याचे समजले.

ही माहिती कळून गरीबाला फार वाईट वाटले. स्वतःच स्वतःला त्याने गेल्या पंधरा दिवसात राजाची माहिती न काढल्याबद्दल दोष दिला. तावडतोब घरी परत येऊन आपला-अपूर्व मणी घेऊन तो पुन्हा राजाकडे गेला.

श्रीमन्त व्यापाऱ्याच्या वेषात गरीब आता चांगला प्रतिष्ठित दिसत असल्याने राज-दर्शन घेण्यात त्याला कसलीही अडचण आली नाही. त्याने जेंव्हा राजाच्या कक्षात प्रवेश केला, तेंव्हा राजा अत्यन्त अशक्त झाला असल्याचे त्याला आढळले. त्याचा चेहरा कान्तिहीन होऊन तो बिछान्यावर एका बाजूला तोंड फिरवून झोपलेला होता. सहा महिन्यांपूर्वी जो राजा मोठ्या आत्मविश्वासाने त्याच्याशी बोलला होता, त्यालाच आता या स्थितीत पाहून गरीबाचे मन दुःखाने भरून गेले व डोळ्यातून अश्रू झरू लागून स्वतःवर ताबा ठेवणे त्याला अशक्य झाले. मनातल्या मनात तो परमेश्वराला म्हणाला, "हे देवा, तुझी लीला कशी विचित्र आहे! केंव्हा काय घडतं, हे तुझं तुलाच ठाऊक!"

काही क्षण या स्थितीत गेल्यावर गरीबाने स्वतःला सावरले. तो हळूच राजाच्या जवळ गेला. झाकलेले नसल्याने गळू स्पष्ट दिसत होते. आपला अद्भुत मणी त्याने गळवावर ठेवला.

बास, दुसऱ्याच क्षणी गळू अदृश्य झाले!

त्वचा पुन्हा कान्तिमय दिसू लागली. सुषुप्तावस्थेतही वेदना अनुभवत असलेल्या राजाला अकस्मात सुख वाटू लागले. पीडामुक्त राजाने डोळे अुघडून पाहिले.

तिथेच असलेल्या राणीने हे दृश्य पाहिले, तेंव्हा तिच्या डोळ्यातून आनन्दाश्रू वाहू लागले. अनायासच तिने हात जोडून गरीबाला प्रणाम केला.

क्षणभराने राजा बिछान्यावर अुठून बसला. आपला जणू पुनर्जन्मच झाल्यासारखे त्याला वाटत होते. आनन्दभरल्या स्वरात त्याने विचारले, "कोणी मला हा पुनर्जन्म दिला? तो महान व्यक्ती कोण आहे?"

महाराणीने गरीबाकडे इशारा केला. राजा आश्चर्य प्रकट करत असतानाच गरीबाने त्याला प्रणाम केला. तावडतोब शय्येवरून अुतरून राजाने त्याचे हात आपल्या हातात घेत म्हटले, "महानुभाव, आपलं सर्वस्व मी आपणाला अर्पण केलं तरी मी आपला ऋणीच राहीन. माझ्यासाठी तर आपण अपर धन्वन्तरीच आहात. आपला परिचय देऊन मला धन्य करा ना!"

हसतच गरीब म्हणाला, "महाराज, आपला एकमेकांशी जुनाच परिचय आहे. नव्याने परिचय करायची काय गरज? सहा महिन्यांपूर्वीच परमेश्वराने एकमेकांशी आपला परिचय घडवला होता."

आवाज ऐकताच राजाने गरीबाला ओळखले व गद्‌गद्‌ स्वरात म्हटले, "तर तूच तो गरीब माणूस, ज्याला मी राक्षसद्वीपावर सोडले होते!" राजाला पुन्हा शय्येपर बसवत गरीब म्हणाला, "माझ्या या नव्या स्थितीला आपणच कारण आहात महाराज! आपण मला इतका मान देऊ नये. त्या दिवशी जसं पुकारलं, तसंच पुकारावं मला. मी स्वतःबाबत मागाहून सर्व काही सांगेन.

आपण अजून खूपच कमजोर आहात. भोजन करून संध्याकाळपर्यन्त भरपूर विश्रान्ती घ्यावी.''

मन्त्रमुग्ध झाल्याप्रमाणे गरीबाने सांगितल्यानुसार राजाने भोजन केले व तो अगदी आरामात संध्याकाळपर्यन्त झोपला. संध्याकाळी स्नान करून तो ताजातवाना झाला. आता आपण अगदी स्वस्थ, चिन्ता मुक्त, पीडारहित झाल्यासारखे त्याला वाटत होते. स्वतः अुद्यानात बसून त्याने गरीबाला बोलावून घ्यायची आज्ञा दिली.

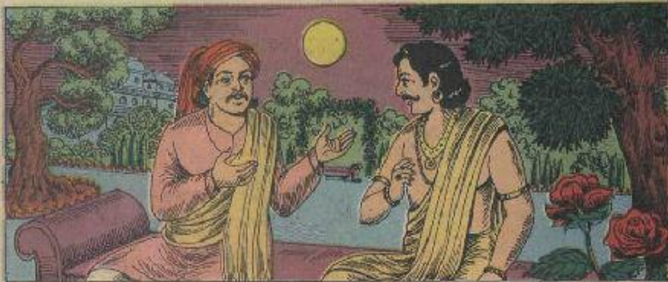
थोड्याच वेळात गरीब तेथे पोचला व राजाजवळ बसून राक्षसद्वीपावर पोचल्या पासून कायकाय घडले, ते सर्व त्याने सविस्तर सांगितले.

सर्व हकिकत सांगितल्यावर गरीब राजाला म्हणाला, ''मनुष्य सर्वशक्तिमान आहे, हे मानतो मी! पण देवत्व हे मानवतेहून काहीसं अुंचच आहे. पंचमहाभूतांपासून निर्मित मानवाहून, तो सृष्टिकर्ता थोडा का होईना अुंच आहे, हे मान्य करायलाच हवं. विधि मानवाला क्षणोक्षणी निर्देश देत असतो. कोणतं दुर्भाग्य, केंव्हा सौभाग्यात परिवर्तित होतं; किंवा कोणतं भाग्य दुर्भाग्यात, हे अगदी मोठ्यात मोठ्या व्यक्तीच्याही आकलना पलिकडे आहे! धर्माचरण करावं, धर्मपथावर चालावं - इतकंच मानवाला आवश्यक आहे. तो धर्मपथावर मानवाला अुन्नतीकडे घेअून जातो व तो परमेश्वराचा लाडका बनतो. आपलंच अुदाहरण पहा! मला राक्षसद्वीपावर पाठवून ज्या दुर्भाग्याची शिकार बनवायचं आपण ठरवलंत, तेच आपलं भाग्य ठरलं. आपण हे सत्य नाकारू शकाल?''

राजा गंभीरतेने गरीबाचे बोलणे ऐकत होता. हात जोडत आता तो म्हणाला, ''हा नमस्कार प्रथम त्या जगन्नाथाला आणि नंतर तो त्याच्या दूताला - तुला ! 'जगात जितके चांगले लोक आहेत, ते सारे त्याचे दूतच आहेत' असं तूच म्हणाला होतास, आठवतंय?'' असे म्हणून राजा मनःपूर्वक हसला.

त्या रमणीय अुद्यानात चांदण्याचे धवल तेज आता अगदी कोपऱ्याकोपऱ्यातही देवाच्या स्वच्छ, पवित्र स्मितांप्रमाणे मनोहारी रूपात चमकून अुठले!

(समाप्त)

सोनेरी क्षण - १७

जगात हे कोठे आढळेल?

१. टिकालची भव्य मन्दिरे?

चाके व ओझे वहाणाऱ्या जनावरांच्या साह्याशिवाय पिरॅमिड आकाराची दगडी मन्दिरे बांधली गेली आहेत. अुच्च कोटीचे शिल्पकार मायालुयांनी ती बांधली.

ते केवळ शिल्पकारच नव्हे, तर अुत्तम खगोलशास्त्रज्ञ व गणितशास्त्रज्ञही होते. ई.स. २५० ते ९०० च्या दरम्यान त्यांची संस्कृती भरभराटीस आली.

२. सप्टेंबर व ऑक्टोबर महिन्यात एका खेड्यातील पक्ष्यांची वर्तणुक विचित्रच होते ?

काही धुक्याच्या रात्री सर्व प्रकारचे पक्षी जमिनीवर थोडा जरी प्रकाश दिसला तरी जिवाची पर्वा न करता जमिनीकडे झेप घेतात व मरतात. काही पक्षी जमिनीवर अुतरतात पण बेहोश पडून रहातात. अशा पक्षांना खेडुत पकडून घेअून जातात.

शास्त्रज्ञांनी याचे कारण शोधताना निरनिराळी स्पष्टीकरणे दिली असली तरी पक्ष्यांच्या या आत्मघाती प्रवृत्तीचे अगदी खरे व नेमके कारण ते शोधू शकले नाहीत.

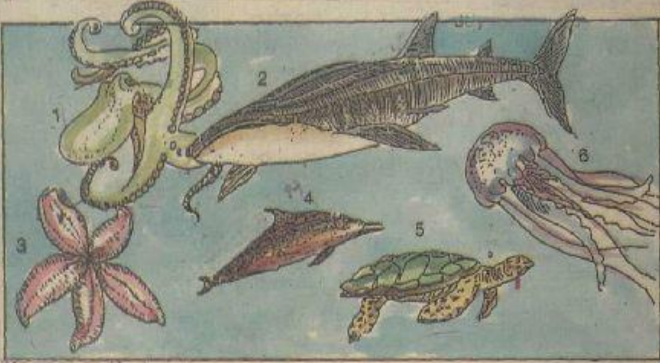
३. दोन खंडामधे विस्तारलेले नगर?

प्राचीन व मध्ययुगात बेझांटियम व कॉन्स्टॅटिनोपल या नावांनी ओळखले जाणारे हे शहर युरोप व आशिया या दोन्ही खंडामधे पसरलेले आहे. आता ते युरोपच्या एका मुस्लिम देशाची राजधानी आहे.

चित्रकोडे

हे सागरी जीव ओळखा

गोष्टीचे कोडे

शेठ गोकुळदास यांच्या बंगल्यात १,४०,००० रुपये किंमतीच्या वस्तूंची चोरी झाली. गेल्या तीन महिन्यात आसपास झालेल्या चोऱ्यांमधे ही पाचवी चोरी होती. चोराने मागील बाजूच्या खिडकीच्या काचा फोडून आत प्रवेश केला होता. यावेळीही तोच प्रकार घडला. इन्स्पेक्टर देसाई खिडकीजवळच बागेत पडलेल्या काचांकडे लक्षपूर्वक पहात असताना बंगल्याचा राखणदार येऊन त्यांच्याजवळ ऊभा राहिला.

''मला आवाज ऐकू आला नाही. मध्यरात्रीनंतर जेव्हा एक्स्प्रेस आगगाडी इथून जाते, त्यावेळी चोराने काच फोडली असणार. गाडीच्या आवाजात दुसरा कसला आवाज ऐकूच येत नाही नं! इथे आसपास झालेल्या सर्व चोऱ्या यात्र वेळी झाल्या, असं म्हणतात.'' तो रखवाल बोलला.

''पण या घराल घुसणाऱ्याला तशी भीती नाही. घरात असणारे जागेच होते. आता नीट सांग, चोरीचा माल कुठं लपवलायस तू?'' इन्स्पेक्टरने गंभीरपणे विचारले.

रखवालदाराने थरथर कापत आपला गुन्हा कबूल केला. राखणदारच चोर आहे हे इन्स्पेक्टरने कसे ओळखले?

गंमतीचे प्रश्न

१. साखरेचे घनाकार सहा तुकडे (शुगर क्यूब्स) चहाच्या तीन कपात अशा प्रकारे घाला की प्रत्येक कपात तुकडे विषम संख्येने येतील सहाही तुकड्यांचा अुपयोग व्हायलाच हवा अन् कुठला तुकडा मोडायचाही नाही. अडचण कशी सोडवाल?

२. तुमच्या अंकलची बहीण जर तुमची आत्या नसेल, तर तिला काय म्हणावे?

३. केळ्याचे तेल कशापासून निघू शकेल?
- केळे?
- साखर?
- की कोळसा?

४. रिकाम्या पिंजऱ्यात किती माकडे भरता येतील?

५. पक्षी दक्षिणेकडेच का अुडतात?

६. माझ्याजवळ एक असं घड्याळ आहे, की ते दिवसातून फक्त दोनदाच बरोबर वेळ दाखवते. हे कसले घड्याळ आहे?

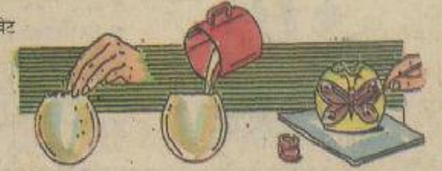

करून पहा

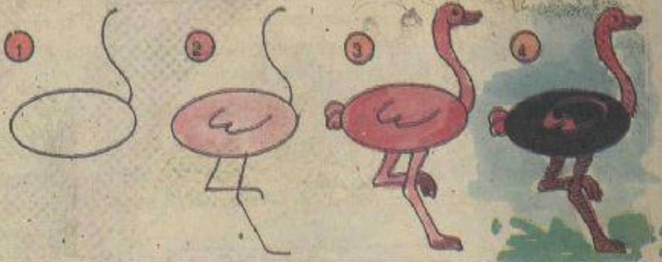
अंड्याच्या कवचापासून पेपरवेट बनवा.

अंड्याचे रिकामे कवच स्वच्छ धुवा. प्लॅस्टर ऑफ पॅरिसचा लगदा बनवून तो कवचात भरा. वरून सपाट करा. प्लॅस्टर वाळून कडक झाले की कवच अुलटे ठेवा. यानंतर आवडीच्या रंगांनी रंगवा.

आता तुमच्यासाठी पेपरवेट तयार!

चित्र काढून पाहूया :　　　　　　　　　　　　　　　　शहामृग

सोनेरी क्षण १४ ची अुत्तरे

जगात कुठे?

१. इंग्लंडमधील केंट डोव्हरमधे
२. बिहारमधील पटना शहरात
३. स्टॅलिनग्राडच्या मामयेन पर्वतावर
४. पूर्व टर्कीतील कपडोसिया
५. द. आफ्रिकेतील क्रुगर नॅशनल पार्क

चित्रकोडे

१. दुसरा म्हातारीचा चेहरा. मुलीचा गाल नाकाप्रमाणे व मुलीच्या गळ्याभोवती बेढलेली रिबन म्हातारीच्या तोंडासारखी दिसते.

२. चाकाचे आरे वेगवेगळे स्पष्ट दिसत आहेत. वेगाने चालणाऱ्या सायकलींचे तसे दिसणार नाहीत.

गोष्टीचे कोडे

सम्राट अशोकच्या काळात भारतात पेरूची झाडेच नव्हती. युरोपियन लोकांनी ती इकडे आणली.

गंमतीचे प्रश्न

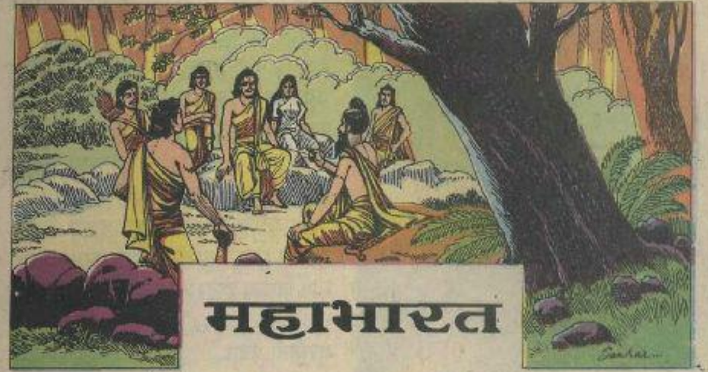
१.

२. शक्य नाही

३.
अ. बासिलिस्क
आ. ड्रॅगन
इ. फोनिक्स
ई. यूनिकॉर्न

४. मोहनने लाल टोपी घातली. विनयची टोपीही लाल आहे. त्यामुळे रामूने अंदाज केला असावा की त्याने काळी टोपी घातलेली आहे.

महाभारत

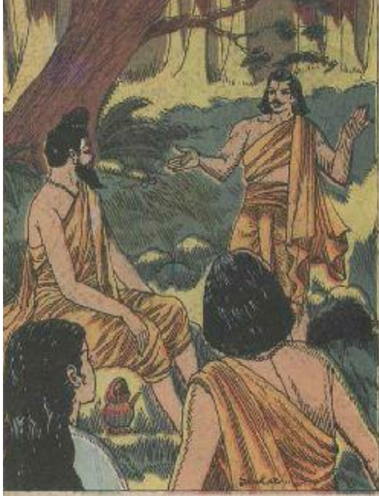
बंधूंनो, आपला अज्ञातवासाचा काळ सुरू होत आहे. या अवधीत आपल्याला फार सावधगिरीनं रहायला हवं. आपण कोण आहोत हे कळू देता कामा नये. सांगा, अज्ञातवासाचं हे वर्ष आपण कोणत्या देशात काढूया बरं?'' धर्मराजने आपल्या बंधूंना विचारले

''पांचाल, चेदी, मत्स्य, शूरसेन, पटच्चर, विशार्ण, नवराष्ट्र, मल्ल, साल्व, युगंधर, कुन्ती, सुराष्ट्र, अवंती आदि देश खूप संपन्न आहेत. तिथली प्रजा सुखी आहे, पीकपाणी चांगलं येत आहे; अन् या देशांची सामाजिक व्यवस्थाही दृढ आहे. यांपैकी कोणत्याही देशात आपण अज्ञातवासाचा काळ घालवू शकू. आपल्याला धर्मदेवाचा आशिर्वाद आणि अनुग्रह आहे. तेंव्हा माझी खात्री आहे की आपल्या अज्ञातवासात कसलंही विघ्न येणार नाही.'' अर्जुनाने आपला विचार व्यक्त केला.

''मत्स्य देशचा शासक विराट धर्मशील, बलवान आणि आपला शुभ-चिन्तक आहे. आपण एक वर्ष तिथे राहिलो तर अुत्तम होईल. आता बोला, तुम्ही कोणकोणती वृत्ती स्वीकारायला तयार आहात?'' धर्मराजने बाकी पांडवांना विचारले.

अर्जुनने दु:खी आवाजात विचारले, ''दादा, आमची गोष्ट सोडा. आपण आजवर कुणाच्या अधीन राहून काम केलं नाही. कधी कुणाच्यात सेवेत राहिला नाहीत. मग आपण विराटराजाकडे नोकरी कशी करू शकाल? या विचारानंच माझं मन दु:खानं भरून जात आहे.''

धर्मराज म्हणाला, ''मी ब्राह्मणवेष धारण करीन. माझं नाव असेल कंक. या वेषात अन् या नावानेच मी विराटच्या राजसभेत प्रवेश करीन. द्यूत खेळून राजा, मंत्री आणि

सामंतांना खूश ठेवीन. मला कोणी 'तू यापूर्वी काय करत होतास?' असं विचारलं तर मी सांगेन की मी धर्मराजच्या निकटवर्ती मित्रांपैकी असून त्यांच्याबरोबरच रहात असे.'' नन्तर भीमाला अुद्देशून त्याने विचारले, ''भीमसेन, तू बोल, विराटकडे काय काम करायचा विचार आहे तुझा?''

''स्वयंपाककलेत प्रवीण आहे मी. माझं नाव वल्लव असेल. विराट राजाला अशी पक्वान्न खायला घालीन, की आजतागायत तसली चाखली नसतील त्यानं. लाकडाच्या मोठ-मोठ्या मोळ्या सहज वाहून आणीन मी. आपल्या कामांद्वारा राजाचं लक्ष मी स्वतःकडे आकर्षून घेईन. म्हणजे साहसपूर्ण कामात तो माझा अुपयोग करून घेईल. चांगल्या बलवान आणि नामांकित मल्लांना मी मल्ल-युद्धात हरवीन आणि राजाच्या यशाला हातभार लावीन. अगोदर तू कुठे काम करत होतास, असं त्यानं विचारलं, तर सांगेन की, 'मी धर्मराजाकडे गुलाम होतो. माझी गुप्तता कायम रहावी म्हणून आवश्यक ती सर्व सावधगिरी बाळगीन मी. माझ्या बाजूनं निश्चिन्त रहावं आपण.''

अर्जुनाच्या अडचणीचा अुपाय पूर्वीच ठरलेला होता. अूर्वशीने त्याला नपुंसकत्वाचा शाप दिलेला होता अन् इन्द्राने अुःशाप देअून म्हटले होते की, 'हा शाप अज्ञातवासात अुपयोगी पडेल.''

''माझं नाव असेल बृहन्नडा. हाताच्या मनगटापासून कोपरापर्यन्त बांगड्या घालीन. मी पुरुष की स्त्री, हे कोणी ओळखूही शकणार नाही. त्या वेषात मी विराटाच्या अन्तःपुरातील स्त्रियांचं मनोरंजन करीन. मला 'अगोदर काय करत होता?' असं विचारलं, तर सांगेन की मी द्रौपदीची दासी होते.'' अर्जुन बोलला.

''माझं नाव असेल दामग्रन्थी. विराटच्या घोड्यांचा प्रशिक्षक बनेन मी. अश्वांच्या आजारांवर अुपाय करीन. ते काम अुत्तम माहीत आहे मला. 'पूर्वी धर्मराजाकडे अश्व-अधिकारी' होतो, असं सांगेन मी.'' नकुलने म्हटले.

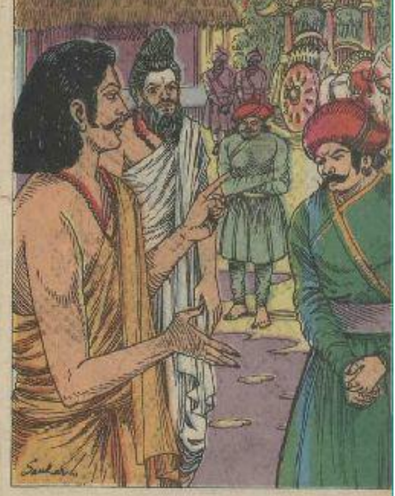
''तन्त्रीपाल नाव धारण करून मी विराटच्या गायींचा राखणदार बनेन. पूर्वीही मी तुमच्या आज्ञेप्रमाणे हे काम करत असे. म्हणून मला ते नवं नव्हे. गायीबैलांबद्दल मला माहीत नाही, असं काही नाहीच.'' सहदेव म्हणाला.

द्रौपदी काय करील, याबद्दल धर्मराज मनोमन दुःखी होता. तिने आजपर्यन्त इतरांकडून सेवा घेतली होती, सेवा केली नव्हती! ती एक सुकुमार स्त्री असून पतींच्या आधाराने आयुष्य घालवत रहाणारी पतिव्रता होती.

पण धर्मराजची शंका दूर करत द्रौपदी आपण होअून म्हणाली, ''माझ्यासाठी आपण चिन्ताग्रस्त का? सैरन्ध्री वृत्ती, ही एक आदरणीय वृत्ती आहे. तिच्याशी इतर दासींप्रमाणे वर्तणुक केली जात नाही. मी तीच वृत्ती स्वीकारून अन्तःपुरातल्या स्त्रियांची केशरचना करत जाईन. विराटपत्नी सुदेष्णा हिच्याजवळ रहस्यपूर्वक राहू शकेन मी.''

आपले बन्धु व द्रौपदी यांच्या निर्णयांमुळे धर्मराज संतुष्ट झाला. त्याने धौम्य, सूत व अन्य नोकरांना द्रुपदाकडे रहायला सांगितले. इन्द्रसेन व अन्य मन्त्र्यांना रिकामे रथ घेअून द्वारकेला जायला सुचवले. सर्वांना सावधगिरीची सूचना दिली की, 'पांडवांबद्दल कोणी काही विचारले तर - आम्हाला काही माहीत नाही - असे सांगा.''

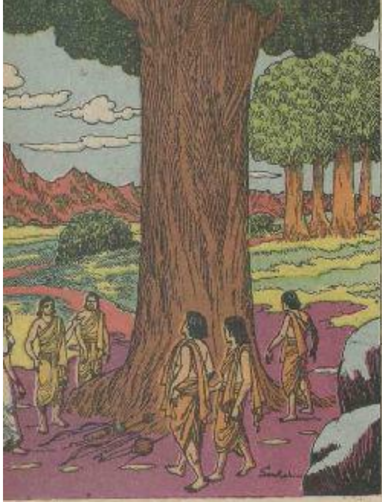
धौम्यने पांडवांना राजांकडे सेवेला रहाणाऱ्या लोकांचे कायकाय धर्म असतात, (त्यांची वर्तणुक कशी असावी इ.) नीट समजावून सांगितले. जेंव्हा सर्वजण आपापल्या ठिकाणी निघाले, तेंव्हा पांडवही आपापल्या हत्यारांसह द्वैतवन सोडून जायला निघाले. वने, पर्वत, नद्या इ. पार करत त्यांनी मत्स्य देशात प्रवेश केला. मत्स्य देश दशार्ण देशांच्या अुत्तरेला, पांचालच्या

दक्षिणेला व शूरसेनच्या देशाच्या मध्यावर होता.

द्रौपदी म्हणाली, ''इथे शेतं, रस्ते वगैरे बरेच आहेत. असं वाटतंय की विराटनगर इथून बरंच दूर आहे. मी दमून गेलेय. सकाळपर्यन्त आपण इथेच थांबू.''

कोणत्या मार्गाने जाअून जंगल पार करायचे हे धर्मराजने ठरवले. त्याने अर्जुनाला, द्रौपदीला अुचलून घेअून चालायला सांगितले. अशा प्रकारे ते विराटराज्याच्या सरहद्दीवर पोचले. आता धर्मराजाने हत्यारांबद्दल विचार केला. ती घेअून नगरप्रवेश करणे अुचित नव्हे. अर्जुनाचे गांडीव जगदविख्यात होते. पांडवांना ओळखायला ते एक आयुधच पुरेसे होते. त्यामुळे धर्मराजने अर्जुनाला आपली हत्यारे सुरक्षित ठेवता येतील, असे एकादे गुप्त स्थान

शोधायला सांगितले.

अर्जुनाने चारी दिशांना नजर फिरवली, तेंव्हा त्याला एक श्मशान व त्याच्या मध्यावर अुत्तम फैलावलेला असा एक शमीवृक्ष दिसला. साधारणतया अशा जागी कोणी येत नाही. कोणी आला तरी खालून वृक्षाचा अग्रभाग कोणाला दिसत नाही. तेंव्हा त्या वृक्षाच्या दाट फांद्यांमधे आपली शस्त्रे लपवून ठेवायचे अर्जुनाने ठरवले.

पांडवांनी आपल्या धनुष्यांच्या दोऱ्या अुतरवल्या व ती जमिनीवर ठेवली. आपली खड्गेही धनुष्यांबरोबरच ठेवली. धर्मराजाच्या आज्ञेने नकुल शमीवृक्षावर चढला अन् त्याने झाडाच्या दाट पानांमधे शस्त्रे नीट लपवली. पाअुस पडला तरी त्यांवर थेंबभरही पाणी पडणार नाही असे पाहिले. नंतर त्यांवर एक प्रेत झाकून ठेवले.

शव वर चढवताना काही गुराख्यांनी त्याला पाहिले. पांडवांनी त्यांना सांगितले की, ''आठशे वर्ष वयाची आमची आई मृत्यु पावली. आमच्या वंशाच्या आचारांच्या अनुसार आम्ही तिचं प्रेत झाडावर ठेवलंय.''

नन्तर विराट नगरात जाताना एका जागी थांबून धर्मराजने दुर्गेचे स्मरण करून प्रार्थना केली, ''माते, आम्ही तुला शरण आलो आहोत; आमचे रक्षण कर, आमची काळजी घे.''

दुर्गादेवी आपल्या दिव्य रूपात प्रकट होअून म्हणाली, ''निकट भविष्यात तुम्ही युद्ध जिंकाल. तुमचे कल्याण होईल.'' आशिर्वाद देअून देवी अन्तर्धान पावली. नन्तर धर्मराजने नदीत स्नान केले. हात जोडून धर्मदेवाची प्रार्थना केली, ''आपण यक्ष बनून मला वर देण्याचा जो वायदा केला होता, त्यानुसार आता वर मागत आहे.''

तत्क्षण फार विचित्र घटना घडली. धर्मराज भगवी वस्त्रे घातलेला दिसू लागला. त्याच्या हाती कमंडलुही होता. तो यति दिसू लागला. इतर पांडवांनाही आपल्यासाठी योग्य अशी वस्त्रे मिळाली सर्वांनी योग्य अशी सामग्री अुचलली. भविष्यात ज्या ज्या वृत्तीने रहायचे ठरले होते, त्या त्या वृत्तीला योग्य पोशाख धारण केले.

धर्मराजने फासे आपल्या अुपरण्यात बांधून घेतले. आणि तो विराटच्या दरबारात गेला. तो जरी यतिवेषात असला, तरी त्याच्या मुखावरचे तेज पाहून विराटराजा हतप्रभ झाला! राजाला वाटले की, याच्या-बरोबर याचा परिवारही असता, तर हा एकादा चक्रवर्ती राजा वाटला असता.

विराटच्या जवळ जाअून धर्मराज म्हणाला, ''राजा, माझं सर्वस्व नाहीसं झालंय. काहीकाळ आपल्या दरबारात रहायची माझी इच्छा आहे. मी वैयाघ्रपद गोत्राचा असून नाव कंक आहे. पूर्वी मी धर्मराज कडे होतो आणि त्याच्या आप्तांपैकी एक आहे. मी द्यूतात त्यांच्याहातून हरलो, तरी ते कधी माझ्याकडून धन घेत नसत. माझी इच्छा आहे की, आपणही माझ्याशी तसाच व्यवहार ठेवावा.''

विराट म्हणाला, ''माझ्या परिवारापैकी कोणी कधी तुझं काही वाकडं केलं, तर मी ताबडतोब त्याला शिक्षा करीन. तुझ्याकडून कोणी धन-धान्याची याचना केली, तर मला सांग. मी त्यांना ते देईन. सर्वजण माझ्याशी जसं वागतात, तसंच त्यांनी तुझ्याशीही वागावं!''

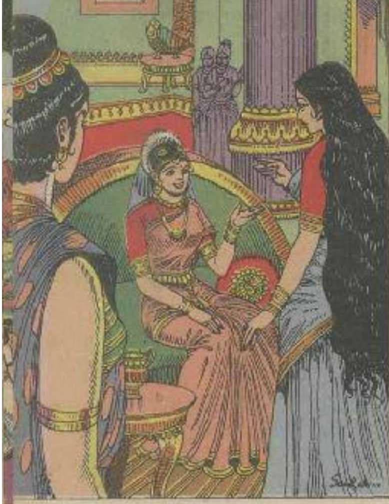
काही वेळानन्तर काळ्या वेषातला भीम राजाकडे आला. त्याच्या एका हातात झारा तर दुसऱ्यात तलवार होती. विराटराजाला प्रणाम करून तो म्हणाला, ''महाराज, माझं नाव आहे बल्लव. माझी नेमणूक केली, तर मी विविध पक्वान्नं बनवून आपणाला संतुष्ट करीन.''

''तू स्वयंपाकी असशील, असा विश्वास नाही वाटत मला.'' विराट म्हणाला.

''धर्मराजांना माहीत आहे की, मी या विद्येत कसा पटु आहे. शारीरिक बळातही मी कुणाहून कमी नव्हे. मनोरंजनासाठी हत्ती, सिंह यांसारख्या जनावरांशी लढायला लावाल, तर तसं करून पहा मी किती बलवान आहे.'' भीम म्हणाला.

''ठीक आहे, तू माझ्या पाकशाळेत प्रमुख बल्लव म्हणून काम कर.'' असे म्हणून

विराटने त्याला पाकशाळेकडे पाठवले.

द्रौपदी जुनी वस्त्रे नेसून, केस खांद्यावर पसरून सैरन्ध्री वेषात गल्लीगल्लीत फिरत होती. नगरवासीयांनी तिला विचारले, "देवी, कोण आहात आपण? काय करता?"

द्रौपदी अुत्तरली, "मी सैरन्ध्री आहे. कोणी माझं पोषण करायला तयार असेल तर मी सेवा करीन त्यांची."

राजभवनाच्या वरील भागात फिरत असलेल्या राणी सुदेष्णेने द्रौपदीला पाहिले आणि तिला आपल्याजवळ बोलावून विचारले, "कोण आहेस तू? काय काम करतेस?"

"देवी, मी आहे सैरन्ध्री. केशालंकाराची कला मला येते. केसात फुलं माळण्यात प्रवीण आहे मी. विविध फूलमाळा गुंफण्यात माझ्या बरोबरीची दुसरी कोणीच नसेल. कृष्णपत्नी सत्यभामा, पांडवपत्नी द्रौपदी यांनीही माझा भरपूर गौरव केला आहे यासाठी. द्रौपदी मला 'माळिण' म्हणत असे." द्रौपदीने नम्रतेने आपली ओळख करून दिली.

"तू इतकी सुन्दर आहेस की, पुरुष सोड-स्त्रियासुद्धा तुझ्याकडे आकर्षित होतील. मला तर अशीही भीती वाटतेय की, महाराजांनीही एकदा तुला पाहिली, तर माझा चेहरा पहाणं नको वाटेल त्यांना. तुला अंतःपुरात ठेवलं, तर ते तुझाच दास बनून रहातील अशी भीती पडलीय मला." राणी सुदेष्णा म्हणाली!

"महाराणी, विराट राजा किंवा अन्य कोणीही, माझं काही बिघडवू शकणार नाहीत. महाबलशाली असे पाच गन्धर्वकुमार माझे पति असून त्यांचं हरक्षण माझ्यावर लक्ष असतं. बास, फक्त कुणाचे पाय धुण्याचं किंवा कुणाचं अुष्टं खाण्याचं काम मला सांगू नका. इतकं सोडून अन्य कुठलंही काम मी अगदी मनापासून करीन. मला सामान्य स्त्री समजून कोणी माझ्याशी दुर्व्यवहार करू पाहील, मला छेडील, तर कोणत्याही बातमीशिवाय माझे पती त्याला रातोरात मारून टाकतील." द्रौपदी बोलली.

तिचे हे आश्वासन ऐकून राणी सुदेष्णाने तिला नोकरीला ठेवून घेतले. त्यानन्तर नपुंसक वेषात अर्जुन राजा विराटकडे आला. त्याने गडद लाल रंगाची वस्त्रे नेसली होती. भर दरबारात येअून तो विराटराजाला म्हणाला, "राजा, माझं नाव बृहन्नडा. नृत्य कलेत मी असामान्य आहे; केस विंचरण्यात कुशल आहे अन् फुलं सजवण्यातही दक्ष आहे.

विराटचा त्याच्या बोलण्यावर विश्वास बसला नाही. "तुझे लांब हात अन् भुजा पाहून असं वाटतं, की तू धनुर्धारी असशील."

"नाही महाराज, धनुष्य कसं असतं, हे ही माहीत नाहीय मला. संगीताचं ज्ञान आहे मला. वीणा-मृदुंग वाजवू शकते. नाट्य् जाणते."

विराटने आपली कन्या अुत्तरा हिला बोलावले अन् म्हणले, "मुली, हिचं नाव बृहन्नडा आहे. हिच्याकडून नृत्य शीक तू." अर्जुन अुत्तरेबरोबर अंतःपुरात गेला.

थोड्या वेळाने विराट आपले अश्व पहायला गेला असता, नकुल त्या अश्वांकडे. निरखून पहात असलेला त्याला दिसला. तो आपल्या सेवकांना म्हणाला, "त्या युवकाला घोड्यांचं चांगलं ज्ञान दिसतंय. त्याला सभेत पाठवा." अन् तो तेथून निघून गेला.

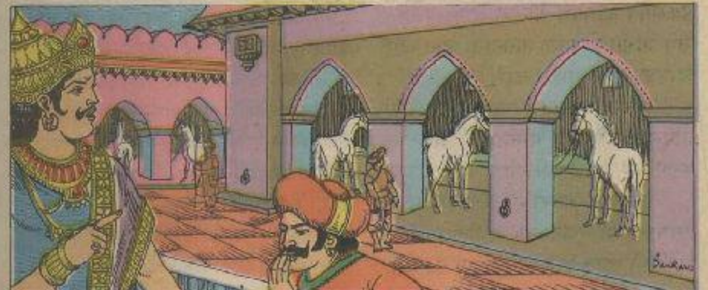
नकुल सभेत येअून विराटराजाला भेटला. तो म्हणाला, "महाराज, अुपजीविकेसाठी आपल्या देशात आलोय. मला आपल्या अश्वांचा अधिपती बनवा. अडेल अश्वांना वठणीवर आणणं, त्यांच्या आजारावर अुपचार करणं म्हणजे माझ्या हातचा मळ! खूप पूर्वी मी धर्मराजाच्या घोड्यांवर देखरेख ठेवत असे. माझं नाव दामग्रंथी."

त्याच्या बोलण्यावर संतुष्ट होअून विराटने त्याला आपले घोडे व रथ यांचा अधिपती बनवले.

आणखी थोड्या वेळाने सहदेव राजसभेजवळ आला; थेट गवळ्याच्या वेषात गळ्यात माळा, हातात दोऱ्या अन् लांब बासरी घेअून त्याने दरबारात प्रवेश केला. राजासमोर अुभा राहून तो म्हणाला, "महाराज, मी आपल्या गायींना चोर व आजारांपासून दूर ठेवीन. त्या अधिक दूध देतील यासाठी प्रयत्नशील राहीन. मी अरिष्टनेमी नामक वैश्य आहे. धर्मराजाच्या एक कोटी गायी माझ्याच ताब्यात होत्या. मला 'तन्त्रीपाल' नावाने पुकारलं जातं."

त्याच्यावर विश्वास ठेवून राजाने त्याला गायींच्या रखवालदाराचे पद दिले.

पाचही पांडव अशा प्रकारे विराटराजाकडे राहू लागले व त्यांचा अज्ञातवास सुरू झाला.

'चान्दोबा' च्या बातम्या

भारतीय बालकांकरता

जर्मनीतील काही व्यक्तींनी आय.सी.यू.एस् या नावाची संस्था स्थापन केलीय. जर्मन भाषेत 'भारतीय बालकांच्या भविष्यासाठी' अशा अर्थी शब्दांचे हे संक्षिप्त रूप. जिन्हार्ड नामक एक बँकर या संस्थेचे अध्यक्ष आहेत; आणि आश्रयदाते आहेत - डॉ. नार्मर्ट ब्लूम नामक कामगारमन्त्री. जर्मनीत रहाणारे काही भारतीय मिळून या संस्थेचे १६० सभासद आहेत. हे सहृदय लोक वाढदिवस, विवाह-दिवस आदि निमित्ताने या संस्थेला रकमा दान देतात आणि या रकमा मुलाचे शिक्षण, पंगु मुलांसाठी चाकाच्या खुर्च्या, कृत्रिम अवयव, शाळांसाठी इमारती अुभारणे, इस्पितळे, ग्रंथालये, मुलांच्या करमुणीसाठी अुद्याने बनवणे इत्यादी साठी भारतात पाठवल्या जातात. आपल्या रकमांचा नीट अुपयोग केला जात आहे की नाही, हे पहाण्यासाठी संस्थेचे सभासद भारताला अधूनमधून भेटीही देतात.

भारतीय चित्रांना मागणी

लंडनची सुप्रसिद्ध लिलाव-संस्था क्रिस्टीसने आयोजित केलेला लिलाव पुन्हा एकदा विदेशी कलाप्रेमींना भारतीय चित्रांचे कसे आकर्षण वाटते, हे सिद्ध करत आहे. 'साडी नेसलेली स्त्री' हे रविवर्मांचे चित्र २०,३०,००० रुपयांना विकले गेले. त्याची कॅटलॉग किंमत याच्या अर्ध्यापेक्षा कमीच होती. एन्.एस् बेन्द्रे यांच्या चित्राने ११,६०,००० रु. मिळवले. असे दिसते की के.के. हेब्बर, गणेश पायने आणि अन्जोली इला मेनन यांच्या चित्रांनाही चांगली मागणी होती.

ऑक्टोबरमधे लंडनमधील लिलाव करणारा एक प्रसिद्ध व्यक्ती सोथबे हा न्यूयार्कमधेही येत्या ऑक्टो. मधे लिलाव आयोजित करणार आहे. गेल्या वर्षी ६०० भारतीय चित्रे लिलावासाठी बाजारात आलेली आहेत.

अुत्तर-ध्रुवावर पोचणारी पहिली महिला

फ्रान्सची चाळीस वर्षांची डॉक्टर महिला क्रिस्टीन जनियन, तिची मार्गदर्शक सेर्जी ऑगोरोडनिकॉव्ह या रशियन महिलेला बरोबर घेअून ३ मार्च रोजी रशियाच्या अुत्तर टोकावरून पायीच अुत्तर-ध्रुवाकडे रवाना झाली. त्यांना तेथे पोचायला ६० दिवसांपेक्षा थोडा अधिक काळ लागला. केवळ पायी जाअून तेथे पोचणे, इतकाच तिचा अुद्देश नव्हता, तर मार्गावर तिने आजारी मुलांच्या शुश्रुषेसाठी केन्द्र स्थापन करण्यासाठी पैसाही गोळा केला.

चांदोबा पुरवणी १०९

आपल्या देशाची सौन्दर्यस्थळे

भागवत मेळा

तमिलनाडूतील तंजावर शहरापासून अठरा कि.मी. अंतरावर मेलट्टूर नावाचे एक गाव आहे. येथे दरवर्षी नरसिंह जयंतीच्या दिवशी 'भागवत मेळा' नावाने नृत्य-नाट्ये प्रदर्शित होतात. या अुत्सवात प्रेक्षक अगदी मनापासून आनन्द लुटतात. या अुत्सवाचा अनुभव खासच वाटतो. ही नृत्य-नाट्ये गल्ली-गल्लीत दाखवल्या जाणाऱ्या नाटकासारखीच असतात. पण या मेळ्याचे (जत्रेचे) मुख्य आकर्षण ही नाट्येच असतात.

भागवत मेळ्याबद्दल विशद रूपाने माहिती करून घ्यायची असेल, तर आपल्याला पाच शतकांपूर्वीची इतिहासाची पाने अुलटावी लागतील. द. भारताचे तेलगू नायक राजे कलेला आश्रय देणारे होते. हे नायक राजे सांस्कृतिक कार्यक्रमांना प्रोत्साहन देत असत. नायक राजांनी भागवत मेळ्याला प्रोत्साहन देण्यासाठी पाचशे ब्राह्मणांना मेलट्टूर गाव दान दिले.

मेलट्टूरमधील वरदराज स्वामी मंदिरासमोरच्या रस्त्यावर नाटक प्रदर्शनासाठी वेदीची व्यवस्था केली जाते. मंदिराच्या अुत्सव-मूर्ती सजवून प्रवेश-द्वारी ठेवल्या जातात. आपले नाटक देवांसमोरच आपण प्रदर्शित करत आहोत असे कलाकारांना वाटत असते. वेदीच्या (स्टेज) मागे वादक बसलेले असतात.

नाटकांची कथानके आपल्या पुराणांतून निवडलेली असतात. खूप काळपर्यन्त मेलट्टूरमधील पुरुषकलाकारच यात भाग होत असत. भागवत-मेळा म्हणजे एक विलक्षण अद्भुत नाटक-प्रदर्शन असते.

पुराणकाळातील राजे

ब्रह्मदत्त

पांचाल राजा ब्रह्मदत्त हा अतिशय दयाळू होता. कोणत्याही परिस्थितीत तो धर्मपालन सोडत नसे. धर्म सोडून तो कोणताही निर्णय घेत नसे. सर्व प्राण्यांची भाषा समजण्याची कला त्याला प्राप्त झालेली होती.

एके दिवशी राणीसह अुद्यानात फिरत असताना एका झाडोऱ्याकडे पहाता-पहाता तो अचानक हसला. राणीनेही तिकडे नजर फिरवली, पण तिला तिथे काहीच दिसले नाही, तेंव्हा तिने विचारले, ''तिथे तर कसलीच हालचाल दिसत नाहीय! मग तुम्ही असे हसलात का म्हणून?''

राजा म्हणाला, ''तसं काही विशेष कारण नाहीय.''

पण या अुत्तराने तिचे समाधान झाले नाही. तिने विचारले, ''हवा कशी प्रशान्त आहे. कुठेही कसली हालचाल नाहीय. तरीही आपण का हसलात? विनाकारण कोणी कधी हसतं काय?''

ब्रह्मदत्त सत्यनिष्ठ होता. आपल्या हसण्याचे कारण सांगत तो बोलला, ''झाडोऱ्यात दोन मुंग्या अुगीचच एका लहानशा विषयावरून भांडतायत. मला प्राण्यांची भाषा अवगत असल्याने त्यांचा अगदी लहानसा शब्दही ऐकू अन् समजू शकतो. त्यांचे हे भांडण ऐकून सहजच मला हसू आलं.

तरीही राणीचा विश्वास बसेना. राजा मस्करी करत आहे असे तिला वाटले, ''मी इतकी भोळी नाहीय, की आपलं सगळंच बोलणं खरं मानीन.''

राजाने आता सांगितले की, आपण जे बोललो, ते सत्यच बोललो. आता राजावर विश्वास बसून राणीने विचारले, ''असं आहे काय? पण ही अद्भुत शक्ती आपणाला कशी प्राप्त झाली?''

आतापर्यन्त राजाला कारण माहितीच नव्हते. ही अद्भुत शक्ती कशी मिळाली याविषयी तो विचारात पडला. पूर्ण ध्यान लावून त्याने भगवन्ताचे स्मरण केले. दुसऱ्या दिवशी तो राजभवनाकडे जाअू लागला, तेंव्हा एका वृद्ध ब्राह्मणाने त्याच्याकडे पाहून एक श्लोक म्हटला. त्या श्लोकात ब्रह्मदत्तच्या पूर्व-जन्मीचा वृत्तान्त स्पष्ट केला होता.

ब्रह्मदत्त कधी काळी एक मुनिकुमार होता. दुष्काळाच्या वेळी भूक सहन न झाल्याने, त्याने गुरुचा पाळीव प्राणी मारून त्याचे मास खाल्ले. या पापामुळे त्याला अनेक जन्म घ्यावे लागून खूप त्रास सहन करावा लागला. नंतर त्याला पुन्हा मुनिकुमाराचा जन्म मिळाला. त्यावेळी तेथील राजाचे वैभव पाहून तो चकित झाला. त्यामुळे आता या जन्मी तो राजा बनलाय. सर्व प्राणीमात्रात स्वतःला पहाण्याची शक्ती त्याला आपल्या तपोशक्तीमुळे पूर्व जन्मी मिळालेलीच होती. यामुळेच आता त्याला सर्व जीवांची भाषा जाणण्याचे शक्ती मिळालेली आहे.

पूर्वजन्मीच्या स्मृतीमुळे राजा अचानक बेशुद्ध झाला. थोड्या वेळाने तो शुद्धीवर आला व त्यानन्तर त्याने आपले आयुष्य भक्ति-पूजेत वेचले.

ब्रह्मदत्तची कथा आपल्याला सांगते की, पूर्व जन्मात आपल्याला मिळालेल्या शक्तींच्या बळावरच आपली या जन्मातली शक्ती व सामर्थ्य अवलंबून असते.

तुम्हाला माहीत आहे काय?

आईसबर्ग

समुद्राच्या पाण्यात तरंगणाऱ्या बृहदाकार बर्फाच्या खडकांना 'आइसबर्ग' म्हणतात. ध्रुव प्रान्तातल्या पर्वतातून हे तुकडे निराळे होतात व पाण्यात तरंगत रहातात. सर्वात मोठा आइसबर्ग जगाच्या दक्षिणटोकावर आहे. ६० मैल लांब, २० मैल रुंद व ३५० फूट अुंच असणारे हे खडक अंटार्टिक हिमपर्वता पासून निराळे झालेले असतात. अशा हिमपर्वतांवर तात्पुरती वातावरण शोधकेन्द्रे अुभी केली जातात. संशोधकांना विमानातून अुतरवण्यासाठी आवश्यक जागांची सोय केली जाते. अुत्तरटोकावरील आइसबर्ग सामान्यतः लहान असतात. ते ग्रीनलॅण्ड पासून अु. अटलांटिकच्या दक्षिणेकडे तरंगत जातात.

इन्द्रधनुष्य

सहायक भाषा

लुई ब्रेल नावाच्या पंधरा वर्षाच्या एका विद्यार्थ्याने आंधळ्यांच्या जीवनात क्रान्ती घडवली. त्यानेच 'ब्रेल' भाषा शोधून काढली. या भाषेद्वारे आंधळे लिहिणेवाचणे शिकतात. कागदावर अुभरलेल्या ताऱ्यांसारख्या रेषांना बोटाच्या टोकांनी स्पर्श करून आंधळे सहजपणे वाचू शकतात. सहा की वाल्या मशीनने टाइपरायटरसारख्या दिसणाऱ्या ब्रेलरायटरने या लिपीची योजना केलेली असते.

महाकंजूष

एका गावात रविचन्द्र नावाचा एक भाग्यवान माणूस रहात असे. मरताना त्याने आपली इस्टेट हरी व गिरी या आपल्या दोन मुलांना सारखी सारखी वाटून दिली.

काहीही न करता नुसते बसून खाल्ले, तरीही काही फरक पडला नसता, इतकी अमाप संपत्ती होती. हरी मजेने राहू लागला, वैभवपूर्वक आयुष्य घालवू लागला. मनात येईल ते करत असे तो. त्याचा स्वतःचा मोठा महाल होता, दास-दासी होते. दररोज त्याच्या घरी कसला ना कसला जलसा होई. सर्वजण तोंड भरून त्याची स्तुती करत, त्याला 'मोठा माणूस' मानत. हरी जमेल तितकी लोकांना मदतही करी. किंबहुना कुणाला मदत करण्यासाठी तो कारणे शोधी! सारे गावकरी त्याच्या दानधर्माबद्दल आपसात बोलत असत.

परन्तु गिरी मात्र एका लहानशा कौलारू घरात राही. त्याची बायको कल्पना हिचे विचार नवऱ्याशी मिळतेजुळतेच असत. त्यामुळे त्यांचे दिवस सुखाने व्यतीत होत. त्यांचे घर नेहमी स्वच्छ, नीट-नेटके असे. घरात फार किंमती सामानही नसे. ते चांगले कपडेच वापरत, पण ते भडक, चमकदार नसत. गिरीही इतरांना मदत करत असे. पण ती करण्यापूर्वी त्याला कारण माहीत असावे लागे. ज्यांना मदत करायची, त्यांना तो प्रश्न विचारी अन् समाधानकारक उत्तरे मिळाली, तरच आवश्यक ती मदत करी. सारे गाव त्याला 'महाकंजूष' म्हणे.

तेथून थोड्या अंतरावर आणखी एका गावात अचलपती नामक एक माणूस होता. तो त्याचे कुटुम्ब अगदी सामान्य असेच होते. त्याच्या मुलाचे नाव प्रदीप व मुलीचे नाव जया होते. जया उपवर झाली. अचलपती तिच्या विवाहासाठी पैसा जोडत होता.

राधिका आठले

एके दिवशी त्याचा शेजारी धनवान प्रवासाला निघण्यापूर्वी त्याच्या हाती एक अंगठी देत म्हणाला, "बाकी साऱ्या मूल्यवान वस्तु मी एका गुप्त ठिकाणी ठेवल्या आहेत. पण ही बोटातच राहून गेली. ही अंगठी केवळ मूल्यवानच नव्हे, तर मला ती खास वाटते. पिढ्यान पिढ्या आमचे पूर्वज ही आपल्या पुत्राच्या हवाली करत आले आहेत. तेंव्हा ही वंशाची खूण आहे." आणि ती सुरक्षित ठेवायला सांगून धनवान निघून गेला.

अचलपतीने आपल्या मुलीसाठी बनवलेले दागिने ठेवलेल्या पेटीतच ती अंगठीही सुरक्षित ठेवली. पण ही गोष्ट तो बायकोजवळ बोलला नाही.

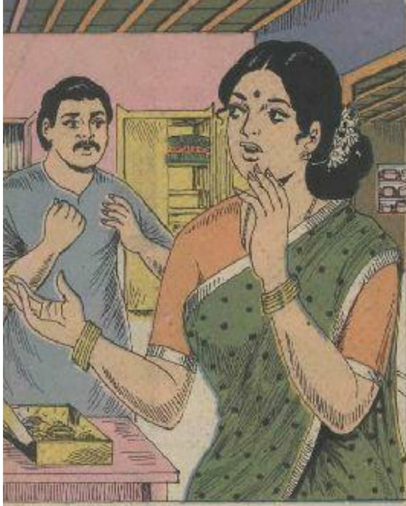

दुसऱ्याच दिवशी लोक वरासह जयाला पहायला आले. त्यांना मुलगी आवडली अन् देण्याघेण्याच्या गोष्टीही ठरल्या. सासूने मुलीला पहायची इच्छा व्यक्त केल्यामुळे जयाची आई तिला खोलीत घेऊन गेली. जयाचे दागिने पाहून वरमाई फारच खूष झाली. विशेषतः अंगठीवर ती फिदा झाली. ती म्हणाली, "ही अंगठी फार आवडली मला! आपलं नातं आता पक्कं झालंच आहे, तेंव्हा या शुभ समयाच्या आठवणीदाखल ही अंगठी तेवढी मला द्या. ती तुम्ही दिलीत, की लग्न झालंच असं समजा."

अंगठी पाहून जयाच्या आईला फारच आश्चर्य वाटले. नवऱ्याने तिला कधीं अंगठीबाबत काही सांगितले नव्हते! ती केंव्हा बनवली, हेही तिला ठाऊक नव्हते. म्हणून विहिणीला ती देण्याआधी नवऱ्याशी याबद्दल बोलणे तिला उचित वाटले. पण सासू म्हणाली, "माझ्या यजमानांना मी अंगठी मागितली, असं कळलं तर रागावतील ते. ही क्षुल्लक गोष्ट आपण आपल्या नवऱ्यांजवळ बोलायलाच नको."

तिचे बोलणे ऐकल्यावर जयाच्या आईलाही वाटले, की वस्तु खरोखर नगण्य आहे. तिने होणाऱ्या विहिणीच्या बोटात अंगठी सरकवली. पुरोहित आला व विवाहमुहूर्ताचा दिवस व वेळही निश्चित झाली. नंतर वराकडची माणसे निघून गेली. जयाच्या आईनेही ठरवले की अंगठीबाबत नवऱ्याने विचारले, तरच सांगावे!

घरातली माणसे जयाचा विवाह पक्का झाल्याच्याच आनन्दात होती. एका आठवड्यानंतर शेजारचा धनवान प्रवासाहून परत आला. अन् अचलपतीजवळ त्याने

आपली अंगठी मागितली. दागिन्यांच्या पेटीत त्याने पाहिले तेंव्हा त्याला अंगठी सापडेना! घाबरुन जाअून त्याने बायकोला विचारले, तेंव्हा तिने खरी गोष्ट सांगितली.

आपली पगडी अुतरवल्यासारखे, डोकेच अुडवल्यासारखे वाटले अचलपतीला! आपण अगोदरच बायकोला अंगठीबद्दल का बोललो नाही. असे त्याला वाटले. आता या स्थितीत काय करावे! जे घडले, ते सारे त्याने धनवानला सांगितले व आता पुढे काय करावे, याबद्दल त्याचाच सल्ला मागितला.

थोडा वेळ विचार करुन धनवान म्हणाला, ''तुझ्या प्रामाणिकपणाबद्दल थोडाही संशय नाहीय मला. पण पिढ्यान पिढ्यांची वारसा हक्काची वस्तु सोडून द्यावी - असाही अर्थ नाही त्याचा! आता ती अंगठी मला परत मिळेल, असा काही अुपाय शोधून काढ. मी यासाठी तुला दोन आठवड्यांची मुदत देतो.''

''तुम्ही म्हणताय ते खरंच आहे. तुमच्या भावनांची कदर आहे मला. तशी अंगठी आणखी कुठे आहे, असं काही माहीत आहे का तुम्हाला? सोनार गाठून तशीच एक बनवून घेता येईल.'' अचलपतीने सुचवले. धनवान हसत म्हणाला, ''अंगठीची किंमत माहीत आहे? दोन हजाराची आहे ती! तशी बनवणं तुझ्या हातची गोष्ट नव्हे.''

मुलींच्या लग्नासाठी साठवलेले पाच हजार रुपये अचलपतीजवळ होतेच. आता या अंगठीसाठी त्यातले दोन हजार जाणार. म्हणजे तेवढे आपल्याला कमी पडणार खर्चाला! पण आता आपली लाज राखायचा प्रश्न होता! आपल्या नावाला बट्टा लागू नये यासाठी तसली अंगठी बनवणे भागच होते. तो धनवानला पुन्हा-पुन्हा म्हणाला की, ''अगदी तसलीच अंगठी पहायला मिळाली, तर काम होअू शकेल.''

जरा थांबून धनवान म्हणाला, ''माझ्या आजोबांच्या हातात-एकाच प्रकारच्या चार अंगठ्या असत. त्यांनी आपल्या दोन मुलांना त्यातल्या दोन-दोन देअून टाकल्या-माझ्या वडलानाही दोन मुलगे. त्यांनी एक मला दिली अन् दुसरी माझ्या भावाला. भाअू व्यापारासाठी मलयद्वीपात निघून गेला. त्याचा पत्ता काढणं अशक्य आहे. आता प्रश्न माझ्या काकांचा. त्यांचा मृत्यु होअूनही खूप काळ लोटलाय. त्यांचे मुलगे हरी अन् गिरी दोघं अेकाच गावात रहातात. तुला जे वर्णन हवंय, ते त्यांच्याकडून मिळू शकेल. हरी दानशूर अन् गिरी कंजूष आहे, असं ऐकलंय मी.'' त्याने अचलपतीला दोन भावांची माहिती दिली.

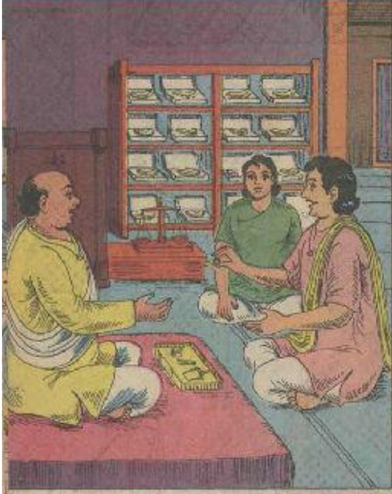
आपला मुलगा प्रदीप याला सर्व काही स्पष्ट सांगून अचलपती म्हणाला, ''हे बघ, आता काहीही करुन त्या अंगठीच्या जोडीची अंगठी मिळव. आपल्या कुटुम्बाच्या मानाचा अन् प्रतिष्ठेचा प्रश्न आहे हा.''

पित्याच्या आज्ञेने प्रदीप तावडतोब हरी-गिरींच्या गावी गेला. प्रथम तो हरीला भेटून म्हणाला, ''मला आपली मदत हवीय. माझी हकीकत ऐकून घ्या.'' हरीकडे त्यावेळी कसलासा जलसा चालू होता. हो व्यस्त असल्यामुळे म्हणाला, ''तुझी गोष्ट ऐकण्याइतक वेळ नाहीय मला. तुला काय हवंय तेवढंच सांग. आपल्याकडून शक्य ती मदत करीन मी.''

''मला तुमच्या अंगठीची नक्कल हवीय.'' प्रदीप म्हणाला.

आपण फार गुंतलेले आहोत असे सांगून हरी म्हणाला, ''ती अंगठी आता माझ्या देवघरात आहे. तिची नक्कल करुन घेणं आत्ता शक्य नाही मला. जवळच्याच गल्लीत माझा भाअू गिरी रहातोय. पण तो महाकंजूष आहे. अंगठीची नक्कल करवायला एक पैसाही खर्च नाही करणार तो. मी तुला दहा रुपये देतो. ती नक्कल बनवायला अन् इतर आवश्यक खर्चाला ही रक्कम पुरेशी होईल.'' प्रदीप काही बोलणार होता, पण पुढे काही ऐकायला तयार न होता, त्याच्या हातात दहा रुपये जबरदस्तीने कोंबून हरी निघून गेला. तिथे अुपस्थित असलेल्यांनी हरीच्या दानीपणाची वाहवा केली. खरे तर आपली स्तुती केली जावी, यासाठी मुद्दामच हरीने सर्वासमक्ष हे पैसे दिले. गिरीची बदनामी व्हावी, हा अुद्देशही होताच.

ते दहा रुपये घेताना प्रदीपला लाज वाटली. पण तो काही करू शकला नाही. मुकाट्याने पैसे खिशात घालून तो बाहेर पडला. आता पुढे काय करावे याबद्दल तो विचारात पडला. 'कंजूष' म्हणून प्रसिद्ध असणाऱ्या गिरीकडे जावेसे वाटत नव्हते त्याला. पण आता नाइलाजच होता. अंगठीचा नमुना मिळवणे अत्यंत आवश्यक होते.

घरी आलेल्या प्रदीपचे गिरीने नीट स्वागत केले. त्याच्याशी गोड बोलून, छानसे सरबतही दिले. प्रदीपची अडचण त्याने नीट समजून घेतली. काही प्रश्नही विचारले.

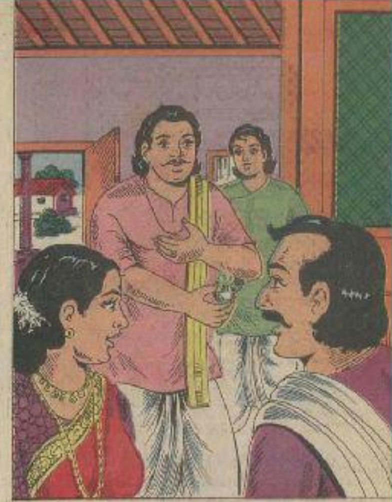
नंतर तो प्रदीपला म्हणाला, "तुझं काम मोठं नाजूक आहे. फार सावधगिरीनं वागावं लागेल. ही माझ्या हातातली अंगठी परंपरेनं चालत आलेली आमच्या कुटुंबाची निशाणी आहे. माझ्या दृष्टीने अमूल्य आहे ती. तेंव्हा मी ती तुला देऊ शकत नाही. अगदी बरोबर अशी अंगठी बनवण्याची हातोटी वज्रपुरीच्या रत्नगुप्तलाच साध्य आहे. आता तो मोठा करोडपती बनलाय. इतकी लहान-सहान कामं करायला तो आता तयार नाही होणार. तरीही त्याला समजावून, खूष करून हे काम करायला लावण्यासाठी मी तुझ्याबरोबर वज्रपुरीला येतो. तिथे नकलीच कशाला, चांगली खरी अंगठीच बनवूया आपण."

"पण महाराज, माझ्याजवळ आत्ता इतके पैसे नाहीत. मला आपल्या गावी जाऊन पैसे आणायला हवेत." प्रदीप म्हणाला.

गिरी त्याचे उत्तर ऐकून जरा थांबून म्हणाला, "अरे पण, मुलीच्या लग्नासाठी जमवलेल्या धनातनंच हे पैसे तुझे वडील देणार नं? या अंगठीमुळे आता लग्नच मोडायची वेळ आली, तर सगळ्यावर बोळा फिरेल. लग्न पार पाडायसाठी आता त्यांना कर्ज घ्यावं लागेल. ते मी देतो नं. कबूल आहे तुला?"

गिरीच्या भलेपणाचे प्रदीपला आश्चर्य वाटले. लोकांनी आणि प्रत्यक्ष भावानेही त्याच्यांवर 'कंजूष' पणाचा शिक्का का मारला हे त्याला कळेना. नंतर दोघे मिळून वज्रपुरीला गेले. प्रवासात पन्नास रुपये खर्च झाले. वज्रपुरीत खानावळ चालवणाऱ्या एका म्हाताऱ्या आजीकडे त्यांनी मुक्काम ठेवला. सारा खर्च गिरीनेच केला. दोनच दिवसात आपल्या अंगठीसारखी अंगठी रत्नगुप्तकडून बनवून घेण्यात गिरी सफल झाला, अन् त्याबरोबरच रत्नगुप्तशी घासाघीस करून एकशे पन्नास रुपये किंमतही त्याने कमी करवली.

वज्रपुरीचा हा व्यवहार पुरा करून गिरी व प्रदीप व्याह्यांच्या गावी पोचले. तिथे गिरी अचलपतीच्या व्याह्याला म्हणाला, "व्याहीबुवा, विहीणबाई नकार देत असूनही अचलपतीच्या बायकोनं आग्रह करून त्यांच्या हातात अंगठी घातली. पण ती अंगठी आपली नाही, हे त्यांना माहीत नव्हतं. त्यावर दुसऱ्या कुणाचं नावही आहे. अक्षरं फार लहान असल्यानं ती स्वच्छ दिसत नाहीत. वहिनींच्या चुकीबद्दल अचलपतींना फार वाईट वाटलं. त्यांनी तसलीच दुसरी बनवून विहीण बाईचं नावही घातलंय पहा यावर. गैरसमज करून न घेता ती देऊन ही घ्या ना."

अचलपतीचा व्याही गिरीच्या बोलण्यावर खूश झाला. त्याने अंगठी घेऊन बायकोकडून जुनी अंगठी परत आणून त्याला देत म्हटले, "अचलपती सारखी मोठ्या मनाची माणसं क्वचितच आढळतात. त्यांना सांगा, की आम्ही सर्वजण त्यांच्या या वर्तणुकीवर फार खूश आहोत."

गिरी अन् प्रदीप आता अचलपतीच्या गावी गेले. जे घडले, ते सर्व प्रदीपने पित्याला सांगितले. अन् त्याच्या हातावर अंगठी ठेवली.

गिरीचे दोन्ही हात प्रेमाने हातात घेत अचलपती म्हणाला, "आपण हे काम मोठ्या कुशलतेनं हाताळलंत. कुणाचंही मन न दुखवता, आमची अब्रू राखून आपली व्यवहारकुशलता दाखवलीत. योग्य वेळी कर्ज देऊन आम्हाला मदत केलीत. आपलं कर्ज मी सव्याज फेडीन, अन् तरीही जन्मभर आपला ऋणीच राहीन. आपली कृतज्ञता कशी व्यक्त करू हेच समजत नाहीय मला.' बोलताना त्याच्या डोळ्यात पाणी आले.

आपले हात हळुवारपणे सोडवून घेत गिरी म्हणाला, "प्रत्येकाचं कर्तव्यच असतं, की दुसऱ्यांना खूप मदत करावी. देवदयेनं माझ्याजवळ भरपूर आहे. माझ्या कर्जाबाबत चिन्ता करू नका. जमेल तेंव्हा फेडा ते; अन् न जमलं तरी काही हरकत नाही. स्वतःला कर्जदार समजून दुःखी होऊ नका."

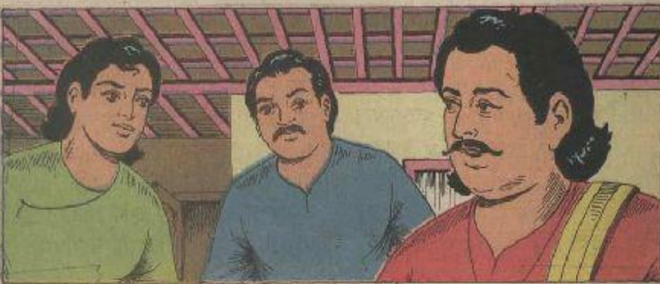
आता प्रदीप आश्चर्याने म्हणाला, "सर्वांचं म्हणणं तर असं आहे की, आपण महाकंजूष आहात. आपल्या भावाइतकीच संपत्ती आपणाजवळही आहे. ते मोठ्या थाटामाटाने रहातात; अन् आपण? आपण तर साधेपणानं रहाता. गरजवन्ताला आपण मदत करता.

त्याच्यासाठी आपण त्रासही सोसता. त्याच्यासाठी लागेल तो खर्चही करता. तरीही आपल्या दानीपणाचं कौतुक केलं जात नाही; कोणी मान नाही देत आपल्याला! मला तर याचं कारण समजत नाहीय."

गिरी हसत म्हणाला, "बेटा, मदत मागणाऱ्या प्रत्येकाला, काही चौकशी न करता, खरं कारण न जाणता मदत केली, तर मदत करणाराला 'कर्ण' म्हणून त्याची प्रशंसा केली जाते. पण असल्या माणसांमुळे भिकाऱ्यांची संख्या वाढते; याशिवाय त्यातून काही प्रयोजन साधलं जात नाही. दुसऱ्याची गरज जाणावी अन् नंतरच मदत करावी - यात खरा आनन्द आहे. असा आनन्द आपलं नाव अन् प्रसिद्धी मिळण्याच्या मागे धावत नाही; तिकडे लक्षच देत नाही. दान दिलं, तरी ते 'सत्पात्री दान' असावं. असं वाटतं मला. तीच गोष्ट कर्ज देण्याबाबतही. आता राहिलं माझं जीवन! माझ्या पित्यानं मला जी संपत्ती दिलीय, ती आपल्या मुलांच्या हाती देणं माझं कर्तव्य आहे. मी स्वतः कष्ट करून, त्यातून इतरांना मदत करतो. कमवलेलं धन अपुरं पडलं, तर पित्याच्या धनातून तेवढं घेऊन मदत करतो. इतरांनी घेतलेलं कर्ज परत केलं, तर ठीकच. पण न केलं, तर काटकसर करून तेवढं धन वाचवून मूळ धनात भर घालतो. आजपर्यन्त दिलेल्या पैशातून बरचसं धन मला परत मिळालेलं नाहीय. त्यामुळे मला ती रक्कम भरावी लागली, भरतोय. साधेपणानं रहाण्याचं हेच कारण आहे. यामुळेच लोक मला कंजूष म्हणतात."

अचलपतीने निरोप पाठवून गिरीला गावी पोचवण्यासाठी बैल गाडी मागवली. बैलगाडीतून जायला नकार देत, "स्वतःच्या प्रवासाचा खर्च मी तुमच्यावर टाकणार नाही. काही दिवस मला अजून काटकसर करायची असल्यानं पायीच गावी जाई." असे म्हणून गिरीने त्याचा निरोप घेतला.

गिरी स्वतः मुळीच कंजूष नसून, अुलट त्याच्याकडून मदत मिळवणारेच कंजूष आहेत असे प्रदीपच्या लक्षात आले. त्याने आता तोलूनमापून स्वतःचा खर्च चालवण्याची सवय लावून घेतली. वर्ष पूर्ण होता-होता गिरीचे कर्ज फेडण्यात त्यानेही पित्याला हातभार लावला. एक चांगला गुण अंगी बाणवण्यात प्रदीपला गिरीमुळे मदतच झाली.

अ-धर्मशाळा

एकदा रंगापुरचे सर्व प्रमुख एकत्र आले व त्यांनी ठरवले की, प्रवाशांच्या सोयीसाठी, गावापासून दूर असणाऱ्या मुख्य सडकेच्या कडेला एक धर्मशाळा बांधायची. स्वयंपाक करण्यासाठी एका म्हातारीची नियुक्ती करावी अन् हिशोब संभाळण्यासाठी एक कारकून ठेवावा. इतर किरकोळ कामांसाठी एक निराळा नोकरही असावा. मंदिराच्या सुपीक जमिनीतून येणाऱ्या अुत्पन्नातून धर्मशाळा चालवण्यात यावी. अशा प्रकारे धर्मशाळा चालवण्यासाठी आवश्यक ती व्यवस्थाही त्यांनी केली.

काही काळपर्यन्त धर्मशाळेचे काम व्यवस्थित चालले. गावापासून दूर असणाऱ्या त्या धर्मशाळेत प्रवासी व यात्रेकरू येअून रहात. गावचा कोणी तेथे जातही नसे. सामान्यतः प्रवासी जेवण करून रात्री तिथेच मुक्काम करत व सकाळी अुठून निघून जात. जे लहान-मोठे पैसेवाले प्रवासी येत, ते धर्मशाळेच्या तीन्ही नोकरांना काही चिरी-मिरी देत असत.

आता या तिघांना हळूहळू असे पैसे घेण्याची सवयच लागली. ते आता सर्वांकडूनच पैसे वसूल करू लागले. न देणारांना धर्मशाळेत प्रवेश च करू देत नसत. प्रवाशाने आत पाअूल ठेवताच नोकर. आपली खंडणी वसूल करी. पैसे हाती आल्यावरच तो त्याला झोपायची जागा दाखवी. धर्मशाळा आता हॉटेल बनली होती. पण गावच्या लोकांना हे रहस्य कळू नये, याबाबत तिघेही जागरूक असत.

अशी गडबड चालू असतानाच, एकदा आर्यापुरला जाता जाता एक युवक अंधार झाल्यामुळे रंगापुरच्या धर्मशाळेत आश्रयाला आला. पण त्याच्याजवळ पैसे नसल्यामुळे त्याला धर्मशाळेत येअू दिले गेले नाही.

तो बिचारा अुपाशीच एका झाडाखाली झोपला आणि दुसऱ्या दिवशी आर्यापुरला

पंचवीस वर्षांपूर्वी चान्दोबात प्रकाशित झालेली गोष्ट

पोचला. तेथे त्याने आपला कडू अनुभव आपल्या मित्रांना सांगितला.

हा अनुभव ऐकणारांच्यात रामावतारही एक होता. धर्मशाळेच्या नोकरांना चांगला धडा शिकवायचा निश्चय त्याने केला. एका नोकराला बरोबर घेऊन रात्रीच्या वेळी तो रंगापुरला पोचला. जेवणाची वेळ होती ती. तो आपल्या नोकराला म्हणाला, "अरे, गावात जाऊन सांग, की रंगापुरच्या राजाचा मेहुणा धर्मशाळेत अुतरला आहे." नोकराला पाठवून तो स्वतः धर्मशाळेत पोचला. तेथे पोचल्याबरोबर तिथला नोकर मंगू याने पैसे मागितले. तो म्हणाला, "पैसे द्या, म्हणजे तुमच्या स्नानाचीही व्यवस्था करतो."

रामावतारने बहिरा असल्याचे नाटक करून म्हटले, "हो, मी एकटाच आलोय." अन् त्याने धर्मशाळेत प्रवेश केला.

जेवणघरात आजीबाई पाने वाढत होत्या. रामावतारला ती म्हणाली, "पैसे द्या, म्हणजे तुम्हालाही जेवायला वाढते मी."

"मला काहीही चालतं. कोणत्याही पदार्थाचं पथ्य वगैरे नाहीय मला." असे म्हणून तो पटकन एका वाढलेल्या पानासमोर बसला.

"हे पहा, तुमचं पान नाहीय ते!" म्हातारी ओरडली. पण आपल्यांला काही ऐकू येत नसल्याचे नाटक रामावतारने चालूच ठेवले.

"बसू देत आजीबाई; बहिरा आहे बिचारा तो. आणखी एक पान वाढा त्या कोपऱ्यात म्हणजे झालं." तिथे जेवायला आलेला एक प्रवासी म्हणाला. तिथे हजर असणारे इतर प्रवासीही मुक्तकंठाने म्हणाले, "जेवणावरून कुणाला अुठवणं, हे महापाप आहे." नाइलाजाने म्हातारीला त्याला जेवण वाढावेच लागले.

रामावतार पोटभर जेवला अन् कारकुनाला

पहाताच म्हणाला, "माझ्यासाठी अंथरूण घाल."

जोराने ओरडून तो म्हणाला, "पैसे द्यावे लागतील."

रामावतार तरीही बहिऱ्याचे सोंग करत म्हणाला, "चांगला मऊ कापसाचा बिछाना घाल."

कारकून बाहेर येऊन नोकराला म्हणाला, "अरे मंगू, त्या बहिऱ्याला बाहेर काढ बरं! त्याला वाटतंय की धर्मशाळा त्याच्या बापाचीच आहे."

नोकर व कारकून तेथे पोचले. त्यांना दिसले की रामावतार दुसऱ्याच कुणाच्या अंथरूणावर झोपलेला आहे. अन् घोरत राहून गाढ झोपल्याचे नाटक करत आहे.

मंगूने त्याला हलवून हलवून अुठवले. रामावतारने डोळे अुघडून 'काय झालं?' असे विचारले. कारकुनाने ओरडून सांगितले, "चल, चालू लाग इथून!"

"हा बिछाना चांगला मऊ आहे. याच्यावरच झोपतो मी." रामावतार म्हणाला. कारकून नोकराला ओरडून म्हणाला, "अरे पहातोस काय? याला बाहेर ओढ." नोकर त्याला ओढायच्या प्रयत्नाला लागला.

इतक्यात गावची चार प्रमुख माणसे तेथे येऊन पोचली. ते म्हणाले, "राजेसाहेबांचे मेहुणे इथे आल्याची खबर आहे. कुठे आहेत ते?"

रामावतार त्यांना म्हणाला, "राजाच्या मेहुण्याचा विषय द्या सोडून. मी पैसे न दिल्यानं ही माणसं अशा अर्ध्या रात्री मला बाहेर काढत आहेत." अन् घडलेले सारे त्याने त्या गावप्रमुखांना सांगितले.

सारी हकिकत ऐकून ती माणसे तर आश्चर्यचकितच झाली! बाकीच्या प्रवाशांना विचारले, तेंव्हा त्यांनीही कोणाकोणाला किती पैसे द्यावे लागले, हे स्पष्ट सांगितले.

पंचायत बोलावण्यात आली. तिघांनी प्रवाशांकडून बरेच धन लुटल्याचे सिद्ध झाले.

गावप्रमुखांनी, तिघांनाही दंड भरायला लावून त्यांना नोकरीवरून काढून टाकले. त्याच्या जागी नवीन माणसे भर्ती केली. तेंव्हापासून अधूनमधून एक एक गावप्रमुख येऊन धर्मशाळेच्या व्यवहारावर लक्ष ठेवू लागले. धर्मशाळा त्यांच्या देखरेखीखाली सुचारू रूपात चालू राहिली.

